

ZÁRÓDOLGOZAT

Nyerges Éva Ágnes

**Gyógy- és fűszernövények
Felsőoktatási szakképzés**

**Keszthely
2024**

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Georgikon Campus
Kertészettudományi Intézet
Gyógy- és fűszernövények Felsőoktatási szakképzés

Kőszeghegyalja hagyományos gyógynövényei
– Történeti szempontok –

Belső konzulens: Dr. Bódis Judit Zsuzsanna
egyetemi docens

Belső konzulens

intézete/tanszéke: Vadgazdálkodási és
Természetvédelmi Intézet,
Természetvédelmi Biológia Tanszék

Készítette: Nyerges Éva Ágnes
PV8RJX
levelező tagozat

Készthely

2024

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	4
2. Irodalmi áttekintés.....	5
2.1. A Kőszegi-hegység és „Kőszeghegyalja” növénytani és népi növényismereti kutatástörténetének vázlatos bemutatása	5
2.2. A kőszeghegyaljai gyógynövénygyűjtés története és formai változásai.....	12
2.2.1. <i>A gesztenye (Castanea sativa Mill.) és a lécskálási jog</i>	13
2.2.2. <i>XX. század – Központosított felvásárlás és egyéni gyűjtögetés</i>	14
2.2.3. <i>Természetvédelmi szabályozások</i>	15
3. Anyag és módszer.....	16
3.1. Kőszeghegyalja földrajzi elhelyezkedése és természeti környezete.....	16
3.2. Módszertan	19
4. Eredmények és értékelésük	21
4.1. A kőszeghegyaljai gyógynövénygyűjtés aktuális vonatkozásai	21
4.2. A gyógynövényhasználati szokások változásai	30
5. Összefoglalás.....	37
Irodalomjegyzék.....	39
Ábrajegyzék	46
Táblázatok jegyzéke.....	46

1. Bevezetés

Kőszeghegyalja vidéke földrajzi értelemben a Kőszegi-hegység kistáj déli-délkeleti fekvésű tagolt hegyláb felszíne. A történeti, kulturális és néprajzi megközelítés azonban az elnevezés alatt csupán öt, a Kőszegi-hegység oldalában, lábánál elterülő nyugat-magyarországi község területét érti: Bozsok, Cák, Kőszegdoroszló, Kőszegszerdahely, Velem településeket (BÁNDI – BECHTOLD 1980: 3; BÁRDOSI 1964: 189; DÖVÉNYI 2010: 354., MAROSI – SOMOGYI 1990: 392–393) (1. a-b ábra).

„A vidék hegyaljának neveztetik, minthogy nagy hegyláncz tövében fekszik”

Kapiller János velemi bíró 1864. (DÖMÖTÖR 1961: 22)

A gyógynövények gyűjtésének lehetőségét nem csupán az adott tájegység környezeti adottságai határozzák meg, hanem az ember tájalkító tevékenysége által annak történelme is.

Jelen dolgozatom célja – e kívülről ható tényezők figyelembevételével – a kőszeghegyaljai gyógynövénygyűjtés és -hasznosítás (táj)történeti bemutatása, valamint jelenkori vetületeinek elemzése.

1. a-b ábra: Kőszeghegyalja vidéke a XVIII–XIX. században

(Forrás a.): [Magyar Királyság Első Katonai felmérés 1782–1785](#))

(Forrás b.): [Magyar Királyság Második Katonai felmérés 1819–1869](#))

2. Irodalmi áttekintés

2.1. A Kőszegi-hegység és „Kőszeghegyalja” növénytani és népi növényismereti kutatástörténetének vázlatos bemutatása

Kőszeghegyalja jellegzetes növényvilágát ismertető első leírás, illetve a fellelt növényfajok magyar tájneveit lejegyző tanulmány a XVI. század végére keltezhető (CLUSIUS 1583). Azt követően azonban a tudomány célzottan csak a XIX. századtól fordul újra a hegyalja felé. A megye múzeumainak gyűjteményei számos új herbáriummal gazdagodnak. A vidék flórájának az Alpesi és Pannóniai flóratartományok közötti átmeneti jellegének felismerése, a Praenoricum flórávidék elkülönítése (GÁYER 1925) a hangsúlyt a növénytani kutatások irányába helyezi. A tájegységen folytatott néprajzi szemszögű gyűjtéseknek a Vas megyei Néprajzi Munkaközösség által (az 1952-ben elindított országos pályázati minta alapján) 1961-től meghirdetett „*Vas megyei Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat*” adott nagyobb lendületet (GRÁFIK 1988: 13–15). Az önálló kiadványok mellett a tanulmányok országos és megyei lapok, múzeumi évkönyvek (*Vasárnapi Újság*, *Vasi Szemle*, *Néprajzi Közlemények*, *Ethnographia*, *Savaria*), valamint újonnan alapított (*Tilia*, *Kanitzia*, *Kiaibelia*) sorozatok, szakfolyóiratok oldalain kerülnek közlésre. A kifejezetten gyógynövényekkel, népi gyógynövényhasználattal kapcsolatos gyűjtések száma a térség tekintetében – főként a téma Kárpát-medencei kutatottságának viszonylatában – csekélynek tekinthető (SZABÓ 2016).

Az alábbi kutatástörténeti összegzésben Kőszeghegyalja növényvilágának kiemelkedő kutatóit, valamint a témakörnek megfelelő jelentős munkájukat ismertetem. A szerzők neve előtt feltüntetett N (növénytan), E (ethnobotanika) betűkkel a közölt tanulmányok (hangsúlyosabb) tudományterületi besorolhatóságára utalok.

A vasi flóra kutatásának kezdetei a Batthyány család által támogatott és 1574–1587 között vendégül látott **Carolus Clusius** (1526–1609) flamand botanikus, illetve a vallástani szakíró és hitszónok **Beythe István** (1532–1612) – Batthyány Boldizsár protestáns lelkésze – nevéhez köthetőek. Közös munkásságuk eredménye A „*Pannónia, Ausztria és N a szomszédos tartományokban megfigyelt növények leírása*” (1583), valamint az első **E** magyar etnobotanikai munkának is tekinthető, latin és magyar nyelvű „*Pannon növénynevek jegyzéke*” (1583). A művek a történelmi Magyarország flórájának több száz fajtát ismertetik: Clusius Vas vármegyei gyűjtései kapcsán a Kőszegi-hegységi lelőhelyei között Velem

települést név szerint is megemlíti (BALOGH 2010a: 395–421; BALOGH 2022: 38–39; BARTHA 1994: 13–14; BODA–ORBÁN 1999: 18; GÁYER 1927: 163–165; KIRÁLY 1996: 6; SZABÓ 2016: 462). E XVI. századi ígéretes kutatói kezdetet követően azonban egészen a XIX. századig váratott magára az Alpokalja, és azon belül a Kőszegi-hegység kistáj flóráját bemutató tudományos munkák újabb hulláma.

A sort Chernelházi **Chernel Kálmán** György Ferenc (1822–1891) földbirtokos, történettudós, N a Magyar Történelmi Társulat egyik alapítója indította. A történelmi tanulmányai mellett E természettudományokkal is foglalkozó tudósak „*A kőszegi nagy gesztenyefa*” (1864) című rövid újságbejegyzését a vidékre jellemző ősrég gesztenyefákkal kapcsolatosan az első figyelemfelkeltő munkák között kell említeni (BALOGH 2022: 40; CHERNEL 1864: 264).

Freh Alfonz Sándor (1832–1918) benedekrendi szerzetes, a kőszegi bencés gimnázium természetrajz tanáraként kutatta a környék flóráját. Gyűjtésének eredményeként két herbáriumát őrzi jelenleg is a szombathelyi Savaria Múzeum: a 2087 lapot tartalmazó N „*Herbarium Florae Ginsiensis*”-t (Kőszeg növényeinek gyűjteménye) és az 1627 lapos „*Herbarium Gymnasii Ginsiensis*”-t (A kőszegi gimnázium növénygyűjteménye). Kőszeg vidékének növényvilágával foglalkozó két részletes, összefoglaló műve is kiadásra került: a „*Kőszeg viránya*” (1876) és a „*Kőszeg és vidékének viránya*” (1883). Továbbá az ő neve jelzi a Chernel Károly által szerkesztett „*Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja*” (1877) „*Növényzet*” című fejezetét, amely Kőszeg és környéke flórájának fajlistáját tartalmazza (BALOGH 2022: 40; BALOGH – KESZEI 2018: 29; BARTHA 1994: 14; BODA – ORBÁN 1999: 18; CHERNEL 1877: 28–49; KIRÁLY 1996: 7).

Waisbecker Antal (1835–1916) orvos, flórakutató. Két kiadásban közreadta „*Kőszeg és N vidéke edényes növényei*”-t bemutató összegző munkáját. Az első kiadás (1882) 1018 taxont, a második (1891) bővített gyűjtés azonban már több mint 2000 fajt közöl. 1908-ban a szombathelyi Vasvármegyei Kultúregyesület Múzeum (ma: Savaria Múzeum) Természetrajzi Osztálya részére, növénygyűjtemény kialakítása céljából, közel 2500 lapot számláló – „*Vas Vármegye Flórája*” címet viselő, de elsődlegesen Kőszeg és környékéről származó növénytani gyűjtést tartalmazó – herbáriumot adományozott (BALOGH 2022: 40–41; BALOGH – KESZEI 2015: 179–192; BARTHA 1994: 16, 18; BODA – ORBÁN 1999: 19; KIRÁLY 1996: 7). **Piers Vilmos** (1838–1920) hivatásos katona, természetrajz tanár, botanikus. 1866 és 1879 között a kőszegi katonai felső-nevelőintézet (alreáliskola) fizika- és természetrajz tanára. Bár Kőszeg és vidéke flórájának elhivatott kutatója, eredményeit nyomtatásban nem közölte. A térség alacsonyabb- és magasabbrendű flórájából származó gyűjtése

részét képezi a hatalmas, több mint 17.000 tételes herbáriumának, amely 1980-tól a szombathelyi Savaria Múzeumot gyarapítja (BALOGH 2014: 54–56; BALOGH 2022: 41; BARTHA 1994: 14–15; BODA – ORBÁN 1999: 19; KIRÁLY 1996: 7; VÖRÖS 1990: 309–316).

Borbás Vince (1844–1905) botanikus, egyetemi tanár. 1882-től kutatta Vas vármegye flóráját – a Kőszegi-hegységi gyűjtőútjait 1882 április, május, július és augusztus, illetve szeptember hónapokban folytatta. Kutatásait 1883-ban megírt „*Vasvármegye növényföldrajza és flórája*” című, 1887-es dátummal végül csak 1889-ben megjelenésre kerülő művében foglalta össze. Munkája némileg átdolgozott általános része 1898-ban a „*Magyarország vármegyéi és városai*” sorozat Vas vármegyével foglalkozó kötetének növényföldrajzi részeként jelent meg „*Vasvármegye növénygeográfiai viszonyai*” fejezet címmel (BALOGH 2022: 42; BARTHA 1994: 18–19; BORBÁS 1889; BORBÁS 1898: 497–545; GÁYER 1927: 165; GUNDA 1971: 1–13; KIRÁLY 1996: 7; SZABÓ 2016: 461, 481–485).

Gáyer Gyula (1883–1932) jogász, botanikus. A Vasvármegyei Múzeum Természettajzi Osztályának vezetője. A kelet-alpesi flóra kutatójaként felismerve az Alpesi és a Pannóniai flóratartományok közötti átmeneti jellegeket ő különítette el a praenoricumi flóraidéket; eredményei 1925-ben, a „*Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesülete és a Vasvármegyei Múzeum I. Évkönyve*”-ben, „*Vasvármegye fejlődéstörténeti növényföldrajza és a praenoricumi flórasáv*” (1925) című tanulmányában kerültek magyar nyelven közreadásra. Florisztikai munkáiban rendszeresen tárgyalta a Kőszegi-hegység és Kőszeg-hegyalja vidékének növényvilágát. A kistájra oly jellemző szelídgesztenye (*Castanea sativa*) hazai őshonosságának sokat vitatott témájában érveivel a gesztenyések őshonos eredete mellett állt ki (BALOGH 2002: 62–101; BALOGH 2022: 44; BARTHA 1994: 19; GÁYER 1925: 20–27; GÁYER 1928: 617–626; HORVÁTH 1958: 131–133; KIRÁLY 1996: 7; SZABÓ 2016: 461).

Pauer (Pákay) Arnold Árpád (1885–1968) premontrei szerzetes, római katolikus pap, természetrajz tanár. 1909 és 1947 között a kőszegi premontrei rendi gimnázium tanára, később igazgatója. 1929–1933 között a Vasvármegyei Múzeum Ásvány-, Kőzet és Őslénytárának őre, majd 1944-ig a múzeum Természettajzi Osztályának vezetője. Témánk szempontjából érdemes munkái a „*Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesülete és a Vasvármegyei Múzeum II. Évkönyve*”-ben megjelenő „*Adalékok a kőszegvidéki gesztenyések történetéhez*” (1927), valamint az 1932 kiadott „*Vasvármegye természeti emlékei*” című tanulmányai (BALOGH – KOVÁCS 2002: 121–145; BALOGH 2022: 44; PAUER 1927: 197–203).

Boros Ádám (1900–1973) botanikus, a biológiai tudományok doktora, c. egyetemi tanár. Vas vármegyében 1920–1924 között folytatott gyűjtőutakat. Munkáját összefoglaló tanulmánya, „*Vasvármegye moha-flórájának előmunkálatai*” címen 1927-ben jelent meg (BALOGH 2022: 44; BARTHA 1994: 19; BOROS 1927: 207–224; GYULAI 2001: 11; KIRÁLY 1996: 7; MOLNÁR V. 2000: 239–244).

Visnya Aladár (1878–1959) számos tudományágat (aviatika, matematika, vegytan, biológia, zoológia, földrajz, meteorológia, csillagászat) művelő polihisztor, Kőszegi múzeumának alapítótagja, majd igazgatója. Rendszeresen végzett gyűjtőutakat Kőszegi hegységben, amelynek harasztjairól szóló, „*Érdekesebb harasztok új lelőhelyei Vas megyében*” című közlése 1940-ben jelent meg (BALOGH 2022: 44; BARISKA 1985: 175; BARTHA 1994: 21; VISNYA 1940: 278–282).

Soó Rezső (1903–1980) botanikus, egyetemi tanár. 1932-ben járta be Vas megye Kőszegi-hegységi vidékét (munkájában a kőszeghegyaljai Cák, Velem és Bozsok településeket külön megemlíti). Cönológiai szempontú kutatásainak eredményeit 1934-ben a *Vasi Szemle (Folia Sabariensia)* oldalain a „*Vasmegye szociológiai és florisztikai növényföldrajzához*” címmel adta közre; tanulmányának függelékében értékes adatokat közöl a Vas megyei orchidea-flóráról (BALOGH 2022: 46; BARTHA 1994: 19; KIRÁLY 1996: 7; SOÓ 1934: 105–134) (2. ábra).

2. ábra: Agár sisakoskosbor (*Anacamptis morio* L., syn.: *Orchis morio* L.)

Gyógynövény. Jelenleg természetvédelmi oltalom alatt áll,
a múltban leánygumóját gyűjtötték (SOÓ 1934: 124; SZALAI: 2009: 14)

(Fotó: Nyerges É. Á., Kőszegi-hegység, Zsáperék 2024.04.07.)

Dömötör Sándor (1908–1986) néprajzkutató. 1949-től 1957-ig a szombathelyi múzeum igazgatója. 1961-ben a *Néprajzi Közleményekben* kiadott, „*Gesztenye termelés Vas megyében*” című részletes tanulmányában a gesztenye régészeti- és történeti korokban, valamint a népi kultúrában játszott szerepét tárgyalja. 1951-ben kisebb közleménye jelent meg az *Ethnographia* folyóiratban „*Enyvfőzés fagyöngyből Kőszeghegyalján*” címmel (BARISKA 1985: 166; DÖMÖTÖR 1951: 426–434; DÖMÖTÖR 1961: 16–89; HORVÁTH 1985: 16–21).

Gunda Béla (1911–1994) etnográfus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. A magyar néprajzkutatás kiemelkedő alakja. Fő kutatási területei a népi életmód, -gazdálkodás és -építészet. A Magyar Néprajzi Lexikon Gesztenye (szelídgesztenye, *Castanea sativa*) címszavához írt összefoglalása – Dömötör Sándornak a gesztenyésekkel kapcsolatos néprajzi vizsgálatait figyelembe véve – a kőszeghegyaljai gesztenyések vonatkozásában kitér a népi gyűjtögetés, növény tartósítás, (gyógyászati) felhasználás és a növényvel kapcsolatos szokás- és hitvilági témákra is (GUNDA 1979; NAGY 1994: 82–86; SZABÓ 2016: 495–500).

Jeanplong József (1919–2006) biológus, botanikus, egyetemi oktató. Vas megyében többek között a Kőszegi-hegységben növényföldrajzi és cönológiai kutatásokat folytatott. 1962-ben **Horváth Ernő** (1929–1990) paleobotanikussal, a Savaria Múzeum Természetudományi Osztályának akkori vezetőjével (később mb. múzeumigazgató), „*Vas megye ritka és védelmet érdemlő növényei*” címen jegyezték a *Vasi Szemle* oldalain, illetve a *Savaria Múzeum Közleményei*-ben megjelent közös tanulmányt. Horváth Ernő kezdeményezője és szervezője volt a táj növény- és állatvilágát kutató „Alpokalja Tudományos Képe” regionális programnak (BALOGH 2000: 8–9; BALOGH 2010b: 7–27; BALOGH 2022: 47; BARTHA 1994: 21; BODA – ORBÁN 1999: 20; HORVÁTH – JEANPLONG 1962: 9–43; M. KOZÁR 1990: 149–150; PAPP 1990: 13–22).

Majer Antal (1920–1995) erdész, botanikus. Munkája, 1994-ben, „*A Kőszegi-hegység erdei ökoszisztémái: fafajváltozások a szukcesszió tükrében*” címen jelent meg (BALOGH 2022: 50; MAJER 1994: 133–139).

Csapody István (1930–2002) erdész-botanikus, természetvédelmi szakember. Többek között a Kőszegi-hegység erdőtársulásainak kutatója. A témában 1980-ban, a Kőszegi Tájvédelmi Körzet megalakulásakor jelentette meg „*A Kőszegi Tájvédelmi Körzet botanikai értékei*” című tanulmányát. Csapody mellett, a XX. század második felében végzett, a Kőszegi-hegységet is érintő erdőtársulási kutatások kapcsán mindenképp ki

kell még emelni **Pócs Tamás** (1933–) botanikus, ökológus, egyetemi tanár 1965-ben írt, a luc- és erdeifenyvesek cönotaxonómiai helyzetét tárgyaló, „*A magyarországi tűlevelű erdők cönológiai és ökológiai viszonyai*” című kandidátusi értekezését, valamint **Vida Gábor** (1935–) biológus, botanikus, egyetemi tanárnak még 1956-ban készített „*Adatok a Kőszegi-hegység vegetációjához*” című dolgozatát is (BALOGH 2022: 46; BARTHA 1994: 22; BARTHA 2002a: 3–5, BARTHA 2002b: 3–34; KIRÁLY 1996: 7; SZABÓ 2016: 461).

Bárdosi János (1933–1983) néprajzkutató, muzeológus. 1958-tól a szombathelyi Savaria Múzeum Néprajzi Osztályának vezetője, a Vasi Múzeumfalú megálmodója. A paraszti életvitel kutatója, gyűjtőkörének részét képezte a kőszeghegyaljai vidék is. Kiemelkedő, egyben a térség vonatkozásában a téma úttörőjének számító munkája a szombathelyi múzeumnak a *SAVARIA – A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* évkönyvében 1964-ben közreadott „*Gyógynövénygyűjtés és népi gyógymódok Kőszeghegyalján*” című tanulmánya. A korszakban gyógynövényfelvásárlók által koordinált szervezett gyógynövénygyűjtés ismertetése mellett bemutatta a hagyományos hegyaljai népi gyűjtögetést, annak eszközkészletét, a kapcsolódó gyógymódokat és hiedelmeket (BÁNDI 1983: 39–40; BÁRDOSI 1964: 189–221; BARISKA 1985: 96–97; NAGY 2002: 62–63).

Bariska István (1943–) történész, levéltáros, a *Vasi Honismereti Közlemények* szerkesztője. Fő kutatási területe (a középkori) Kőszeg és vonzáskörzetének történelme. Munkáiban a történeti elemek mellett a néprajzi vonatkozásokat is közli, beleértve a népi növényhasználattal kapcsolatos adatokat is (BARISKA 2000: 1–79, BARISKA 1985: 97).

Kovács J. Attila (1944–) biológus, főiskolai tanár, az 1992-ben alapított botanikai folyóirat, a *Kanitzia* szerkesztője. A kistáj vonatkozásában egyebek mellett a Kőszegi-hegység réttejének növényvilágával foglalkozó „*A Kőszegi-hegység és Kőszeg-hegyalja réttársulásai*” (1994), illetve „*A kőszegi-hegység réttei*” (1992), valamint a vidék gesztenyéseinek vegetációját taglaló „*A cáki gesztenyés oldal edényes flórája és növényzete*” (1994) című tanulmányai emelendők ki. 2000-ben a *Vasi Szemlében* Bartha Dénes társszerzőségével jelent meg a „*Századvégi botanikai kutatások Nyugat-Dunántúlon*” című, a tudományterület 1991 és 1999 közötti eredményeit és a közölt bibliográfiákat felsorló munkájuk (BALOGH 2022:48; KIRÁLY 1996: 7; KOVÁCS – BARTHA 2000: 721–735).

Agócsné Németh Ibolya (1954–) néprajzkutató, tanár. 1978–1979 között a Savaria Múzeum Néprajzi Osztályának muzeológusa. 1974 és 1987 között kutatta

Kőszeghegyalja öt községének népi életmódját, hitvilágát, természethez és gyógyításhoz/gyógyuláshoz kapcsolódó szokás és hitanyagát. Három terjedelmes és két rövidebb tanulmányt nyújtott be a Savaria Múzeumhoz, melyek részben, illetve E jelentősebben foglalkoznak a gyógynövényekhez kapcsolódó témákkal: „*Jeles napok Kőszeghegyalján*” (1978a), „*Kőszeghegyalja és Burgenland kapcsolata (Vásárok és búcsújárások)*” (1979c), „*A népi hiedelemvilág maradványai Kőszeghegyalján*” (1981), „*A születéshez kapcsolódó szokások és hiedelmek Kőszeghegyalján*” (1987), „*A magyar népi hitvilág és szokásrendszer maradványai Kőszeghegyalján*” (1988). Hatalmas merítésű munkái nyomtatásban nem jelentek meg, kéziratuk (valamint a gyűjtési adatok nagyobb része: A. Németh 1978b, 1978c, 1978d; 1979a, 1979b) a Savaria Múzeum Néprajzi Osztályának adattárában kutathatóak (A. NÉMETH 1978a: 1–194; A. NÉMETH 1979c: 1–26; A. NÉMETH 1981: 1–301; A. NÉMETH 1987: 1–18; A. NÉMETH 1988: 1–275; BÁRDOSI 1983: 515; BÁRDOSI 1984: 511–512; BARISKA 1990: 164).

Bartha Dénes (1956–) erdőmérnök, botanikus, egyetemi tanár. A *Tilia* botanikai folyóirat alapítója és szerkesztője (1994–). Növényföldrajzi, vegetációismereti, erdőgazdálkodási, természetvédelmi témakörökben folytatott kutatásai során a Kőszegi-hegység területével is behatóan foglalkozott. Tanulmányozta a hegység erdőtársulásait. Szerkesztésében jelent meg 1994-ben, a hazai Alpokalja-kutatás jelentős eredményeként N a Kőszegi-hegység növényvilágát bemutató „*A Kőszegi-hegység vegetációja*” című összefoglaló munka (BALOGH 2022:48; KIRÁLY 1996: 7).

Öt természettudós közös munkájának eredményeként 2022-ben kiadásra került a „*Vas megye védett növényei*” című monográfia. Szerzői: **Kulcsár László** [természetföldrajz], **Mesterházy Attila** [élőhelyismeret, természetvédelem], **Keszei Balázs** [növény- és természetföldrajz], **Király Gergely** és **Balogh Lajos** [kutatástörténet]. Az átfogó mű a környezeti és történeti összefoglalók mellett 272 Vas megyei védett növényfaj részletes, egységes szerkezetű leírását tartalmazza. A könyv a vasi, ezen belül a Kőszegi-hegység növényvilágát bemutató munkák sorában jelentős mérföldkőnek tekinthető. A kötet szerzői tárgyalt térségünknek is jeles kutatói.

Balogh Lajos (1962–) botanikus, muzeológus. A Szombathelyi Savaria Múzeum Természettudományi Osztályának vezetője, kiemelt kutatási területe az özönnövények terjedése és hatása az őshonos növénytakaróra, magyar növénytani szaknyelv és N tudománytörténet, történeti herbáriumok, népi növényismeret. Az első múzeumfalui E Tündéerkert alapítója (Vasi Skanzen) (BALOG 2022:48).

Király Gergely erdőmérnök, a Soproni Egyetem tanára, kutatási területe a taxonómia, ökológia, dendrológia, erdőművelés, gyomkutatás. A *Magyarországi Flórakutató Program* lapjának, a *Flora Pannonica*-nak szerkesztője. A Kőszegi-hegység növényvilágának, növényföldrajzi viszonyainak kutatója. Eredményeit 1996–1997 során a *Tilia* és *Kiaibelia* botanikai folyóiratokban publikálta: „A Kőszegi hegység edényes flórája”, „A Kőszegi hegység növényföldrajzi viszonyai”, „A Kőszegi hegység flóra és vegetációváltozásai az elmúlt 150 évben”, és „A Kőszegi hegység florisztikai feltárásainak eredményei” címeken (BALOG 2022:49).

Keszei Balázs (tanár, Kőszeg, Jurisich Miklós Gimnázium) a térség növényföldrajzi vonatkozásaiban kiemelkedő kutatásai mellett (KESZEI 2017: 387–397; KESZEI 2022: 23–34) a kőszeghegyljai vidéken még fennmaradt népi növényelnevezéseket is gyűjtötte: 1999-ben a „Kőszeg környéki növények nevei régen és ma” címen a *Kőszegi lapok* hasábjain megjelenő rövid ismertető írásában a vidék 74 növényfajának régi latin és magyar táji megnevezését adja közre (BALOGH 2022: 48–49; KESZEI 1999: 1–4; KESZEI 2017: 387–397).

2.2. A kőszeghegyljai gyógynövénygyűjtés története és formai változásai

Kőszeghegylja jellegzetes flórával rendelkező vidékének gyógynövénygyűjtésével kapcsolatos történeti és néprajzi források igen csekély számban, de annál részletesebben kifejtett formában dokumentálva állnak rendelkezésünkre.

Az erősen erdősült hegyi rétekkel tarkított hegyljai táj a hagyományos népi gazdálkodási rendszerben az ember általi hasznosításra, úgynevezett **erdőkiélésre** (HEGYI 1978; TAKÁCS 1980), vagyis az erdő nyújtotta lehetőségek (nyersanyag, terület, növényzet) kiaknázására (pl. fakitermelés, erdei állattartás és -legeltetés, vadászat, népi vadfogás, gyűjtögetés, méhészet, erdei iparok stb.) igen kedvező tulajdonságokkal bírt. Mára az egykori hegyi rétek zöme bozótossal, sarjerdőkkel borított, nincs szükség kiterjedt kaszálókra sem, a háztáji nagyállattartás (szabályzatoktól kísértén) még a falusi jelleggel bíró községek esetében is csupán elenyésző mértékben van jelen.

Hasonló tendenciákat figyelhetünk meg a vadon termő növények gyűjtésének szokásalakulásában is. Az emberi szükséglet kiszolgálására (táplálék, gyógyhatás, festő-, eszköz- és építőanyag) irányuló gyűjtés, gyűjtögetés, mint mellékhaszonvétele napjainkig fennmaradt, azonban szokás-, de még inkább szabályrendszere jelentősen átalakult az idők folyamán (BONDOR 1983: 5; GYÖRFFY 1934: 19).

2.2.1. A gesztenye (*Castanea sativa* Mill.) és a lécskálási jog

A Kőszeghegyalja egyik emblematikus növénye a tájon őshonos szelídgesztenye fa (BARTHA 2007: 34–37), a „szőlő jegyese”, amint a „párban járó” (érő) gyümölcsöket nevezték a térség szőlőtulajdonosai (BARISKA: 2000: 37). A faj két híres óriás matuzsáleme: a kőszegi Király-völgyből ismert 10,5 m törzskerületű, több mint ötszáz évet megélő, 1963-ban még termést hozó, 1981-ben kivágott fa, valamint a 11,47 m törzskerületű velemi „vastagfa” amelyet 1839-ben vágtak ki (ez utóbbi fa törzsének egy korongját sokáig az osztrák erdészeti akadémia mariabrunni kutatóintézetében őrizték). Mára gesztenyefa állományaink jelentős része emberi ráhatás eredménye, érdekesség, hogy az idők folyamán dióba, tölgybe, bükkbe, de még fűzfába oltva is végezték a növény szaporítását (BARISKA 2000: 36). Napjainkban a faj leginkább az endotíás kéregelhalás pusztításának kitett.

A gesztenye sok haszonnal bíró fa: fája kiváló építőanyag (magas csersavtartalma okán az egyik legtartósabb faanyagot adja), termését étkezési célra használják, árusítják (a hegyaljai gesztenyét kedvelt minősége miatt a XVII. században még Pozsonyba és Bécsbe is szállították). A növény levelét a népgyógyászatban köhögéscsillapítás, illetve légúti megbetegedések esetén alkalmazzák.

A Bükkfavirágúak (*Fagales*) rendjének Bükkfafélék (*Fagaceae*) családjának Gesztenye (*Castanea*) nemzetségéhez tartozó szelídgesztenye fa (*Castanea sativa* Mill.) népgyógyászatban köhögéscsillapításra használt gyűjtött drogja a levele: ***Castaneae folium*** (BERNÁTH 2013: 155; BÁRDOSI 1964: 200).

A fa leveleit régebben szokás volt még vánkostestbe is tölteni („jó rajta hálgni”), valamint alomnak az állatok alá hordani („igen jó a’ barom alá hányni”) (DÖMÖTÖR 1961: 41–42), azonban e két tevékenységet nem hozták nyilvánvaló összefüggésbe a növény gyógyhatású tulajdonságaival, hanem csak, mint gyakorlati tapasztalat „jó” eredménye hagyományozódott tovább.

Dömötör Sándor az 1961-ben megjelent „*Geszténye termelés Vas megyében*” (DÖMÖTÖR 1961) című értekezésében amellet, hogy bemutatja a szelídgesztenye részeinek gyűjtési és hasznosítási módzatait, magáról a gyűjtögetési tevékenységről általában is részletesen közöl adatokat.

A gyűjtögetési jogosultság, az úgynevezett **lécskálási jog**. A kifejezés Sopron és Vas megyei tájszó, „böngészve gyűjtöget” tartalommal. A tevékenység formáját kezdetben a szokásjog, a XVII–XIX. század során pedig már – „*minthogy sokfélü emberek vonnak*” – a korábbi

szokásokra épülő határozati rendeletek szabták meg, vidékenként eltérő szankcionálási rendszerrel. Kőszeghegyalján bárminemű vad- és termesztett növény, vagy növényi rész gyűjtögetése, keresgélése: a művelés alá vont területekről szüret és aratás után jogos volt; valamint bármely területen, minden időben: kizárólag a terület károsítása nélkül és egyéni szükséglet mennyiségében lehetett gyűjtögetni. A rendelet megszegőit – azon túl, hogy több korabeli feljegyzés tanúsága szerint a rajtakapottakat jól el is verték – a náluk lévő dolgoktól megfosztották és sok esetben még pénzbírságot is kellett fizetniük (DÖMÖTÖR 1961: 60–86).

2.2.2. XX. század – Központosított felvásárlás és egyéni gyűjtögetés

A térség XX. századi vonatkozásait Bárdosi Jánosnak a *SAVARIA* évkönyben 1964-ben megjelent „*Gyógynövénygyűjtés és népi gyógymódok Kőszeg-hegyalján*” című tanulmánya tárja elénk. Bárdosi munkájában bemutatja a század második felének központilag szervezett, **felvásárlók részére** szolgáló, vadon termett és termesztett gyógynövénygyűjtési formáit, a felvásárlásra kerülő növényeket, azok átvételi, szállítási, feldolgozási és ellentételezési módját. A gyűjtés e szervezett formájánál már nem feltétel a gyógynövény (és gyógyhatásának) ismerete, csupán a növény felismerése: a „*gyógynövényfelvásárló megmutatja a gyűjtőknek, hogy milyen növényt gyűjtsenek és azok sokszor mázsaszámra szedik, mert keresetet biztosít számukra.*” (BÁRDOSI 1964: 191).

Kőszeghegyalján Bozsok településen 1958-tól Fatalin József (korábban földműves) működtetett felvásárlóhelyet – kezdetben magánzóként, majd 1963-tól a Kőszegi Földművesszövetkezet egyetlen gyógynövényfelvásárlójaként (BÁRDOSI 1964: 193).

A felvásárló által bekért növények jelentős része a térségben hagyományosan nem ismert, vagy nem használt gyógynövény volt.

A központosított gyógynövénygyűjtés ismertetése mellett, Bárdosi munkájában összegzi hegyalja lakosságának az egyéni, otthoni életéhez tartozó gyűjtögetési (növényi és növényi eredetű anyagok) és az ahhoz kapcsolódó népi gyógyászati szokásait is. A drogok megjelölése mellett közli az elkészítési- (nyers: ütögetéssel vagy dörzsölgetéssel puhított, esetleg forrázott; szárított: forrázott, áztatott) és felhasználási (borogatás, gőzölés, öblögetés, tea) formákat is (BÁRDOSI 1964: 205–213).

A század végének 1974 és 1987 közötti időszakából A. Németh Ibolya néprajzi adatgyűjtései tudósítanak a térség **gyógynövénygyűjtési és -használati** szokásairól. A Savaria Múzeum Néprajzi Osztály adattárában kéziratokban megőrzött munkái kifejezetten a népelet mindennapjaival, az ünnep- és hétköznapi népszokásokkal foglalkoznak, mely témáknak szerves részét képezi a

hegyaljaiak (gyógy)növényismerete, a növények gyűjtési- és gyógyászati felhasználásának szokásai, valamint a növényekhez kapcsolódó hiedelmek, népszokások és babonák (A. NÉMETH 1978a, A. NÉMETH 1978b, A. NÉMETH 1978c, A. NÉMETH 1978d; A. NÉMETH 1979a, A. NÉMETH 1979b, A. NÉMETH 1979c; A. NÉMETH 1981; A. NÉMETH 1987; A. NÉMETH 1988). A. Németh ugyanakkor kézírataiban a saját új adatai mellett egyszerre közli a vidéken előtte kutatókét is: az ily módon átemelt információi az adatfennmaradási aktualitás / új ismeretanyag beépülés kérdéskörébe tehát bizonytalanságot hoznak.

2.2.3. Természetvédelmi szabályozások

A Kőszegi-hegység különleges természeti adottságokkal rendelkező vidékének védelmére már 1980-ban létrehozták a – Kőszeg, illetve Kőszeghegyalja 5 községének, valamint az őket keletről határoló első település, Lukácsházának területét magába foglaló – **Kőszegi Tájvédelmi Körzetet**. Szintén a Kőszegi-hegység és a Vasi-dombság természeti, történelmi és kulturális értékeinek megőrzését tűzte ki céljául – a részben a kőszeghegyaljai községek kezdeményezésére életre hívott, mára 18 települést összefogó – 1997-től működő Írottkő Natúrparkért Egyesület, illetve 2006-tól az **Írottkő Natúrpark Magyarország**.

A térségben több Országos és Helyi jelentőségű **Természetvédelmi Terület** is található.

Kőszeghegyalja vidéke a **NATURA 2000** európai ökológiai hálózathoz sorolt **Különleges Természetmegőrzési Terület** (HUON20002), egyben a **Nemzeti Ökológiai hálózat magterületi** része is.

A kőszeghegyaljai tájegység a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény szerint **védtett természeti területnek minősül**.

A gyógynövénygyűjtés lehetőségeit – a gyűjtéssel érintett területek, a gyűjtési időszakok és a gyűjthető mennyiség vonatkozásában – a polgári törvénykönyv, valamint természetvédelmi és helyi rendelkezések határozzák meg, illetve szabályozzák. Általánosságban 2 kg/fő/nap egyéni szükségletre történő gyűjtéshez nincs szükség engedélyre, azonban az e célból gyűjtött gyógynövény kereskedelmi forgalomba nem hozható. Az egyéni szükségletet meghaladó mennyiségű gyógynövény gyűjtése esetén az állami erdőgazdálkodótól kell előzetes írásbeli hozzájárulást igényelni. Az engedély nélkül gyűjtőket bírsággal, adott esetben feljelentéssel sújthatják. (A lécskálás évszázadok során kialakult joggyakorlata tehát az idők folyamán nem sokat változott.)

Kőszeghegyalja térségében végzett gyógynövény gyűjtés, annak természetvédelmi státusza okán, **minden esetben engedély köteles**: az egyéni szükségletet nem meghaladó mennyiség esetén is.

3. Anyag és módszer

3.1. Kőszeghegyalja földrajzi elhelyezkedése és természeti környezete

A dolgozatban tárgyalt vidék természetföldrajzi besorolás szerint a Nyugat-magyarországi peremvidék nagytájra és az Alpok-alja középtájra esik (ÁDÁM – MAROSI 1975: 354–413; DÖVÉNYI 2010: 343, 345; KESZEI – KULCSÁR 2022: 13–14; MAROSI – SOMOGYI 1990: 390), amelynek két kistája a Kőszegi-hegység, illetve a Vas-hegy és Kőszeghegyalja nevet viseli. A népnyelv által kőszeghegyaljai településekként azonosított 5 község közül Bozsok, Cák, Kőszegszerdahely és Velem az előbbi kistájhoz, míg Kőszegdoroszló az utóbbihoz tartozik.

A kulturális értelemben vett Kőszeghegyalja területe tehát földrajzi szempontból legnagyobbként a Kőszegi-hegység kistáj része. Kőszegdoroszló – bár az egyetlen község, amely földrajzilag valóban a Kőszeghegyalja kistájhoz sorolt – szinte csak, mint egy keleti kapu csatlakozik a hegyaljai közösséghez, jellemző ereje nincs. A hegyaljai vidék környezeti arculatát bemutató rövid összefoglalóban elsődlegesen a Kőszegi-hegység viszonyait tárgyalom.

A Keleti-Alpok legkeletibb előhegységi nyúlványa az 58 km² területet felölelő Kőszegi-hegység kistáj. Középhegységi domborzati formáira a hegygerincek, fennsíkok, tönklépcsők, töréses, hajlításos, flexurás szerkezetek jellemzőek. Hegyrajzi arculatában a hegység gerinces szerkezete dominál (DÖVÉNYI 2010: 354; BODA – ORBÁN 1999: 10; KIRÁLY 1996: 5; MARKOVICS 1994:6). A délnyugat-északkeleti irányú főgerincből északnyugat és délkelet felé kiágazó oldalgerinceket mély, szurdokszerű, V-átmetszetű, dombblejtős, 60–100 m mély patak völgyek (Bozsoki-, Kőszegszerdahelyi-, Velemi-völgy), felszínre bukkanó mállási formákkal tarkított teraszos eróziós völgyek (Gyöngyös-völgy), 20–30°-os meredek törmeléklejtők választják el egymástól. Völgyfőiket periglaciális kötengerek, kőfolyások töltik ki, a lejtős felszíneket általában vastag törmeléktakaró borítja.

A terület jellemző kőzete a jura és késő-kréta korú üledékekből alpi átalakulási folyamatok révén formálódó kvarcfillitből, mészfilitből, zöldpalából, illetve a Cák mellett fellelhető dolomit-konglomerátumból álló kristályos pala, melyről a rátolódott idősebb képződmények lepusztultak. A vidék legmagasabb pontja – egyben a Dunántúl legmagasabb pontja – a XIV. században Fenyőhegy, a XVII. században pedig még Szálkő néven emlegetett, 882 m magas Írott-kő, amely nevét feltehetőleg a Batthyány- és Esterházy-uradalmak itt húzódó határának feliratos határvölgéről nyerte (ÁDÁM – MAROSI 1975: 362–363; BÁNDI – BECHTOLD 1980: 15; BARISKA 2000: 24–27; BODA – ORBÁN 1999: 4–5, 10–12; DÖVÉNYI 2010: 354–355; KESZEI – KULCSÁR 2022: 15–16; MARKOVICS 1994: 6–7; MAROSI – SOMOGYI 1990: 390–391).

A kistáj éghajlata a Péczy-féle osztályozási rendszer szerint a mérsékelt nedves-mérsékelt hűvös (BIHARI et al. 2015: 19) kategóriába sorolható. A napsütéses órák évi összege 1800 óra körül van, amelyből nagyjából 700 óra esik a nyári, 175 óra pedig a téli időszakra. Az évi középhőmérséklet 7,5–9,2 °C, tenyészidőszakban 14,5–15,6 °C. A legmagasabb nyári hőmérséklet sokéves átlaga 29,0–32,0 °C, míg a leghidegebb téli hőmérsékleté -16,0 és -15,0 °C. Az Alpokalja középtáj, azon belül kiemelten a Kőszegi-hegység kistáj az ország legcsapadékosabb területei közé tartozik. Az évi csapadék összege akár a 750–800 mm-t is meghaladhatja. A nyári csapadékátlag 450–500 mm (a 24 órás csapadékmaximum 116 mm). A hótakarós időszak tengerszint feletti magasság függvényében évi 40–60 nap. Az átlagos maximális hóvastagság 22–45 cm. Az uralkodó széljárás az északi, az átlagos szélesség 3–4 m/s. A Gyöngyös vízgyűjtő területéhez tartozó Kőszegi-hegységben jelentős mennyiségű, ám erősen ingadozó vízhozammal rendelkező forrás működik. A táj vízfolyásai közül azonban a 8 km hosszú, 14 m³ maximális vízhozamú Szerdahelyi-patak vízháztartása országosan is az egyik legkedvezőbb. A talaj- illetve rétegvizek jelentősége nem számottevő (ÁDÁM – MAROSI 1975: 371–378; BÁNDI – BECHTOLD 1980: 16; BODA – ORBÁN 1999: 14–16; DÖVÉNYI 2010: 355; KESZEI – KULCSÁR 2022: 18–21; MARKOVICS 1994: 9; MAROSI – SOMOGYI 1990: 391–392).

Az erőteljesen tagolt felszínű, legnagyobb részt kristályos pala, agyagpala és homokkő kőzetek alkotta Kőszegi-hegység kistáj zárt tömbjének szinte egészét erdőtalajok fedik (99%), kivételt csupán a nyers öntéstalajjal borított Szerdahelyi-patak völgye képez (1%). De míg a Kőszeg-Cák-Velem tengelytől nyugati irányba a beerdősült, egyes részein áfonyás (*Vaccinium myrtillus*) és csarabos (*Calluna vulgaris*) aljnövényzettel fedett, agyagpala és gneisz málladékon képződött, kedvezőtlen vízgazdálkodású, erősen savanyú nem podzolos erdőtalajokkal találkozunk (66%), kelet felé, bár ugyancsak erősen savanyú, de kedvező vízgazdálkodású, vályogos, agyagbemosódásos barna erdőtalajok (33%) jelentkeznek a harmadidőszaki és idősebb üledékeken. E talajokat gyenge természetes termékenységük ellenére is leginkább szántóként hasznosítják (ÁDÁM – MAROSI 1975: 364–367, 387–388; BÁNDI – BECHTOLD 1980: 16; BODA – ORBÁN 1999: 16–17; DÖVÉNYI 2010: 355–356; KESZEI – KULCSÁR 2022: 17–18; MARKOVICS 1994: 11–12; MAROSI – SOMOGYI 1990: 392–393).

A hegység adottságai leginkább az erdős vegetációnak kedveznek. 600 m tengerszint feletti magasságaiban, valamint az északkelet-délnyugat tengelyű (a Pintér-tetőt az Írott-kővel összekötő) fő gerince északi oldalán a bükkösök az uralkodók. A gerincvonal déli felén jellemzően gyertyános-tölgyesek találhatóak. Őshonos fenyvesek mára csak csekély területekre

terjedtek ki, a telepített fenyőállomány viszont mára a kistáj erdőinek legalább 30%-át teszi ki. A fenyvesítés az északi területeken, az egykori hercegi birtokokon volt legszámottevőbb.

A hegység peremterületeinek jellegzetes kultúrállományai, a területen őshonos (ezen besorolásuk korábban erősen vitatott volt. BARTHA 2007: 34–37; GÁYER 1928: 617–626), az erdőgazdálkodás révén azonban mindenképp tájemblematikussá váló szelídgesztenyések (*Castanea sativa*). Az alpokaljai termőtáj reprezentatív fajtája a Kőszegszerdahelyi szelídgesztenye (EISENSTOCK 2014: 6).

A kistáji területen az inváziós terhelés viszonylag alacsony. Flórájában az Alpok hatása domináns (ÁDÁM – MAROSI 1975: 380–381). Vas megye növényföldrajzi beosztása a területet az Alpesi flóratartomány Kelet-alpesi flórávidékének Rozáliai flórajárásához (*Ceticum*) sorolja (KESZEI 2017: 392; KESZEI 2022: 27–28, 32–33).

A dealpin elemek között a fenyő- és lomberdei fajok mellett hegyi réti és a sziklalakó fajok egyaránt előfordulnak. Szárazabb hegylábi társulásaiban jellegzetesek a középhegységi hatást tükröző fajok. Láprétein egykor még a lápi hízóka (*Pinguicula vulgaris*) is fellelhető volt (mára e jégkori reliktum faj a területről kipusztult, hazánkban egyedül a Fertőmelléki-dombsoron maradt meg állománya) (BARISKA 2000: 24–41; DÖVÉNYI 2010: 355–356; KIRÁLY et al.: 2008: 3.1.21.) (1. táblázat).

1. táblázat: A Kőszegi-hegység élőhelyei Dövényi (2010) nyomán. (Forrás: DÖVÉNYI 2010: 359)

A Kőszegi-hegység élőhelyei Dövényi (2010) nyomán (Fajszám: 1000–1200, védett 100–120)	
a.) gyakori:	bükkösök, gyertyános-kocsánytalan tölgyesek, mészkerülő gyertyános-tölgyesek, zárt mészkerülő tölgyesek
b.) közepesen gyakori:	mészkerülő bükkösök, égerligetek, gesztenyeligetek, fűszáraz irtásrétek, száraz magaskórósok és erdőssztyepppek, fűszárazok, fűszárazok, felhagyott legelőerdők
c.) ritka:	mocsárrétek, láprétek, üde mészkedvelő rétlápok, kékperjés rétek, nem zsombékoló magassárrétek, patakparti és lápi magaskórósok, franciaperjés rétek, veres csenkeszes hegyi rétek, hegy-dombsági sovány gyepek és szőrfűgyepek, csarabosok, árnyéktűrő nyílt sziklanövényzet, üde cserjések, galagonyás-kökényes-borókás cserjések. Éger- és kőrislápok, égeres mocsárrétek, cseres-kocsánytalan tölgyesek, törmelékletett-erdők, bükkös sziklaerdők, puhafás pionír és jellegtelen erdők, keményfűs jellegtelen vagy telepített egyéb erdők. Ősi fajtájú, gyepek vagy erdőssztyepppek, extenzíven művelt gyümölcsösök.

3.2. Módszertan

Bárdosi János néprajzkutató, a kőszeghegyaljai vidék lakosságának gyógynövénygyűjtési és -használati szokásaival foglalkozó, 1964-ben kiadott tanulmányában közölte, a térségben felvásárlásra kerülő vadontermő gyógynövények sorában összesen 64 növény 73 részét jelöli meg, melyek közül 14 növény (15 növényi rész) esetében tünteti fel, hogy a gyűjtők azokat „mindig is” szedték saját szükségletükre is (BÁRDOSI 1964: 198–203). (Az orvosi székfű nem szerepel ugyan a tételes felvásárlási sorolásban, azonban a kamilladrog aratására szolgáló „kamillafűsű” leírásakor szövegközben jegyzi; BÁRDOSI 1964: 196).

Bárdosi, tanulmányának „*Vadontermő és gyűjtögetett növények felhasználása*” című fejezetében közli a hegyaljaiak által saját célra gyűjtött növények megnevezését is (összesen 29 növény), azok felhasználására vonatkozó lakossági ismeretekkel együtt (BÁRDOSI 1964: 205–213). Az ebben szereplő adatokat veszi át A. Németh az 1988-as, Kőszeghegyaljával foglalkozó utolsó nagy összefoglaló munkájának a térségi gyógynövénygyűjtés szokásait taglaló fejezeteihez. E teljes mértékben egyező átemelés oka nem egyértelmű. A két szakember gyűjtési ideje több mint negyedszázadot fog át, amely idő alatt a korábban csak a felvásárló részére gyűjtött vadnövények használatának ismerete beépülhetett a lakosság népi gyógyító szokásainak sorába. A. Németh mindemellett 11 olyan gyógynövény saját célú felhasználási módját is közli, amelyeket Bárdosi nem, és amely növények közül a Bárdosi által készített felvásárlási listában csupán 8 szerepel, így e növények esetében mindenképp újonnan lejegyzett, illetve feltárt ismeretekről van szó.

A kőszeghegyaljai térségben a gyógynövénygyűjtés szokása manapság hanyatlónak tekinthető. Az elsődleges fékezőerő azonban nem a gyűjtögetés engedélykötelezettsége, hanem a modern világ erősen tetten érhető hatása: generációk, melyek már nem akarják elfogadni a régről hagyományozott ismereteket.

A kőszeghegyaljai települések sorába tartozó Kőszegszerdahely község Velem irányába eső Zsáper-hegy részén (a Zsápereken) még az 1960-as évek előtt szőlőültetvények sorakoztak, a XVIII–XIX. századi kataszteri térképeken is feltüntetett hegyi présházak egy részét ekkor kezdték kockaházakká átépíteni, a faluhoz legközelebb eső dűlőutat utcává alakítani, az utcasor kertjeihez tartozó szőlőket kidönteni. (Érdekesség, hogy bár Kőszegszerdahely település más részén van egy Hegyi utca, mégis, a mai napig a Zsáperiek felé irányul a „hegyiek” megkülönböztetés, míg visszafelé a „falusiak” jelző használata.)

A zsápereki kerteket a természet nem engedte el, „gyomként” még mindig ugyanazok a növények törnek föl a megmunkált ágyások között és a gyümölcsösök árnyékában, amelyek korábban vadon teremtek ott. A Zsáper-hegyen még ma is akad, aki emlékszik, hogy fiatal korában rendszeresen használtak gyűjtött növényeket nem csak étkezési, hanem gyógyítási céllal is; néhány növényt kertekalján, még manapság is felszednek arra jártukban. Segítségükkel lehetőségem adódott Kőszeghegyalja központi településén, Kőszegszerdahelyen a térség jelenkori gyógynövénygyűjtési szokásaira vonatkozóan ismereteket gyűjteni. Adatközlőim a Zsáper-hegy régi lakói, akik 2021-ben örömmel fogadtak, mint olyan Szerdahelyre költöző gyütt-mentet, aki nem zárkózik el előlük – de hát’ az ember lánya csak megbecsüli, ha valamit nem a saját kárán, hanem elbeszélés útján már megtanulhat: a 72 éves csupaszív Mari és 45 éves fia Gyurika, a 89 éves Katika néni és a folyton tréfás kedvű ura, Feri bácsi, valamint a (szomszédos Cákról származó, de asszonynak a Zsáperekre jött) mindig tetterre kész 91 éves Annus néni pedig nem csupán szívesen segítenek, hanem bőven akad tartalmas mesélnivalójuk is.

Az alábbiakban, az említett néprajzi szerzők adatai, valamint a kortárs kőszegszerdahelyi „Hegyeiktől” kapott ismertek alapján, a XX–XXI. századi kőszeghegyaljai lakosság által saját szükségletre gyűjtött vadontermő gyógynövényeket és azok használati célját közlöm.

Kizárólag azokat a növényeket szerepeltetem, amelyeket Bárdosi és/vagy A. Németh és/vagy a zsáper-hegyi lakosság saját felhasználású, ember-, illetve állatgyógyászati célú gyűjtésként ismertet. A növényeket magyar megnevezésük szerinti rendben, latin nevük feltüntetésével sorolom (BÁRDOSI 1964; BERNÁTH 2013). Amennyiben van, megadom a növény tájegységi népi elnevezést. A drog mellett jelzem, szerepel-e a Bárdosi által közölt felvásárlási listában, illetve, hogy mely gyógyhatású alkalmazása volt ismert az első néprajzi adatgyűjtés során (* jel). A felhasználási céltatok ismertetésénél a két kutató munkájában megjelenő eltéréseket kiemelés (vastagított és aláhúzott betűtípus) mutatja. A zsáperiek által közölt gyűjtési információkat az adott növényeknél feltüntetem. A növények használatra vonatkozóan kapott bővebb útmutatás esetén az adatközlő nevét külön jelzem.

4. Eredmények és értékelésük

4.1. A kőszeghegyaljai gyógynövénygyűjtés aktuális vonatkozásai

Kőszeghegyaljai gyűjtött gyógynövények (XX–XXI. század):

1.) ERDEI FENYŐ (*Pinus sylvestris* L.) GYANTA (*Colophonium*)

- Bárdosi (1964: 209): fenyőgyanta, „minden háznál tartanak”; ☞ Felhasználás: fagyott láb, elfagyott testrészt, elmérgesedett gyulladt seb; • A. Németh (1988: 38, 43, 47): u.a., **kelés, feltört láb**; • Zsápercek (2024): fenyőgyanta gyűjtéséről nem hallottak, nem használták.

Napjainkban a zsáperiek az erdei fenyőnek csak friss csúcsrügyeit használják, élvezeti célra: „Fenyőrügyet pálinkába szoktak tenni, legjobb (fenyőrügypálinka) a tiszta almapálinkában érlelt” (Bognárné K. M. szóbeli közlése).

2.) ERDEI GYÖMBÉRGYÖKÉR (*Geum urbanum* L.) – (Vad)gyömbér

- Bárdosi (1964: 203): gyöktörzs (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☞ Felhasználás: n.a.; • A. Németh (1988: 68): vese; • Zsápercek (2024): erős hatású csípős sebledörzsölő.

3.) FECSKEFŰ (*Chelidonium majus* L.) – Vérehulló fecskefű, „Cindor, Cinadóra”

- Bárdosi (1964: 203): levél, gyökér (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☞ Felhasználás: n.a.; • A. Németh (1988: 39, 83): szemölcs (szőcsing); • Zsápercek (2024): leveles hajtás/„szőcsing”/ecsetelő; A „Cindor” megnevezést nem hallották még (3. ábra).

„Nedvével egy hétig ecseteljük a szőcsinge és leégeti” (Bognárné K. M. szóbeli közlése).

3. ábra: Vérehulló fecskefű (*Chelidonium majus* L.)

(Fotó: Nyerges É. Á., Kőszegi-hegység, Zsápercek 2024.04.21.)

4.) FEHÉR AKÁC (*Robinia pseudocacia* L.) – „Agác”

- Bárdosi (1964: 198, 205): virág (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: köhögés; • A. Németh (1988: 60–61): u.a., mellfájás; • Zsáperek (2024): virág /köhögés/tea.

5.) FEHÉR FAGYÖNGY (*Viscum album* L.) – n.a.

- Bárdosi (1964: 199): leveles hajtás (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: n.a.; • A. Németh (1988): n.a.; • Zsáperek (2024): leveles hajtás/vérnyomáscsökkentő/tea
„A drogot hidegvízben 3–4 napig áztatják, majd a levet fogyasztják” (Bognárné K. M. szóbeli közlése).

6.) FEHÉR LILIAM (*Lilium candidum* L.) – n.a.

- Bárdosi (1964: 208): zöld levél, fehér lepellevél; ☼ Felhasználás: vérzéscsillapítás, dagadás, méhcsípés; • A. Németh (1988: 49, 52): u.a.; • Zsáperek (2024): ismerik, régen használták.

7.) FEKETE ÁFONYA (*Vaccinium myrtillus* L.) – „Bariszőlő”

- Bárdosi (1964: 206): levél, termés (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: hasmenés (termés, termésből készült lekvár), yese-fájdalmakra, cukorbetegnek; • A. Németh (1988: 69): hasmenés (termés, termésből készült lekvár); • Zsáperek (2024): levél/Étkezési céllal: fűszer (mártásokhoz).

8.) FEKETE BODZA (*Sambucus nigra* L.) – „Fabodza”

- Bárdosi (1964: 198, 200, 206): levél, virág, termés (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: gennyesedő seb vagy kelés (termés), köhögés; • A. Németh (1988: 37, 47, 61, 68): u.a., gyomor-fájás; • Zsáperek (2024): virág/torokgyulladás, vitamin/tea; Étkezési céllal: szörp, rántva.

9.) FEKETE FENYŐ (*Pinus nigra* Arn.) – n.a.

- Bárdosi (1964: 208): tűlevél; ☼ Felhasználás: Állatgyógyászat: hályoggyógyítás szemidegek tűlevéllel történő izgatásával; • A. Németh (1988: 76–77): u.a.; • Zsáperek (2024): n.a.

10.) FEKETE NADÁLYTŐ (*Symphytum officinale* L.) – „Feketegyökér”

- Bárdosi (1964: 208): gyökér; ☼ Felhasználás: belső zúzódás, csontrepedés, gennyes seb, száraz fájdalom; • A. Németh (1988: 47, 65): belső zúzódás, csontrepedés, gennyes seb; • Zsáperek (2024): ismerik, régen használták.

11.) FODROS LÓROM (*Rumex crispus* L.) – „Lusóska”

- Bárdosi (1964: 210): termés (*Rumicis fructus*); ☼ Felhasználás: Állatgyógyászatban kizárólag: szarvasmarha, hasmenés; • A. Németh (1988: 77): u.a.; • Zsáperek (2024): n.a.

12.) GALAGONYAFAJOK (*Crataegus* spp.) – „Gelegénye”

Egybibés galagonya (*Crataegus monogyna* Jacq.);

Cseregalagonya (*Crataegus oxyacanthoides* Thuill.)

- Bárdosi (1964: 200) virág, levél, termés (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: (Bárdosi n.a.); • A. Németh (1988: 75): szív problémák; • Zsáperek (2024): n.a.

13.) HÁROMSZÍNŰ IBOLYA (*Viola tricolor* L.) – Vadárvácska

- Bárdosi (1964: 203): virágos föld feletti hajtás (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: n.a.;
- A. Németh (1988: 63): asztma; • Zsáperek (2024): n.a.

4. ábra: Indás ínfű (*Ajuga reptans* L.)

(Fotó: Nyerges É. Á., Kőszegi-hegység, Zsáperek 2024.04.22.)

14.) INDÁS ÍNFŰ (*Ajuga reptans* L.) – „Sebfűj, Sebrevalófűj”

- Bárdosi (1964: 209): levél; ☼ Felhasználás: vérzéscsillapítás; • A. Németh (1988: 49): u.a.;
- Zsáperek (2024): n.a. (4. ábra).

15.) KIS EZERJÓFŰ (*Centaurea erythraea* Rafn.) – „Kis ezerjófűj”

- Bárdosi (1964: 199, 207): virágzó növény föld feletti hajtás (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: gyomorfájás, gyomorrontás, hasmenés, epe- és vesebántalmak, köhögés; • A.

Németh (1988: 61, 68–70, 79): u.a., **Állatgyógyászat: beteg állatnak általában**; • Zsáperek (2024): virágzó növény föld feletti hajtás; ismerik, régen használták.

16.) KISLEVELŰ HÁRS (*Tilia cordata* Mill.) – „Kühárs”

- Bárdosi (1964: 201, 209): murvalevéllel együtt szedett virágzat (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: köhögés; • A. Németh (1988: 57, 61): u.a., **torokfájás**; • Zsáperek (2024): virág /köhögés/tea; „Kühárs” elnevezést nem ismerik.

17.) KÖZÖNSÉGES BORÓKA (*Juniperus communis* L.) – „Borovica”

- Bárdosi (1964: 206): tobozbogyó; ☼ Felhasználás: vizelethajtó, izzasztó (tea, lekvár, pálinka);
- A. Németh (1988: 63, 79): u.a., **Állatgyógyászat: ló kehesség**; • Zsáperek (2024): régen gyűjtötték; Étkezési céllal kizárólag: vadfűszer.

18.) KÖZÖNSÉGES FARKASALMA (*Aristolochia clematitis* L.) – „Farkasóma”

- Bárdosi (1964: 207–208): levél; ☼ Felhasználás: gennyesedő (nyílt) seb, mérges pattanások, **rovarcsípés**; • A. Németh (1988: 42, 46, 80): gennyesedő (nyílt) seb, **dagadás**; **Állatgyógyászat: gennyesedő (nyílt) seb**; • Zsáperek (2024): n.a.

19.) KÖZÖNSÉGES KAKUKKFŰ (*Thymus glabrescens* Willd.) – „Kakukkfűj”

- Bárdosi (1964: 201) virágos hajtás (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: n.a.; • A. Németh (1988: 67–68, 77, 86): vese, gyomor; Állatgyógyászat: szarvasmarha betegség (pontos adat nincs); Étkezési; • Zsáperek (2024): régen gyűjtötték; Étkezési céllal kizárólag: fűszer.

20.) KÖZÖNSÉGES MOGYORÓ (*Corylus Avellana* L.) – „Magyaró”

- Bárdosi (1964: 210): mogyoróolaj; ☼ Felhasználás: fájós fül; • A. Németh (1988: 59): u.a.; • Zsáperek (2024): n.a.

21.) KÖZÖNSÉGES NYÍRFA (*Betula pendula* Roth) – Nyírfa

- Bárdosi (1964: 210): nyírfavíz („megcsapult nyírfalé”); ☼ Felhasználás: slájmindítás; • A. Németh (1988: 61): u.a., **köhögés**; • Zsáperek (2024): ismerik, régen használták.

22.) KÖZÖNSÉGES ORBÁNCFŰ (*Hypericum perforatum* L.) – Orbáncfű

- Bárdosi (1964: 202): virágos hajtás (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: n.a.; • A. Németh (1988): n.a.; • Zsáperek (2024): virágos hajtás/fájdalomcsillapító/külsőleg.

23.) KÖZÖNSÉGES PÁRLÓFŰ (*Agrimonia eupatoria* L.) – „Apróbojtorgyán”

- Bárdosi (1964: 198, 206): virágzó leveles hajtás, termés (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: köhögés, mellfájás, gyomorfájás, **tüdőasztma (csak a bojtorgyán/termés)**; • A. Németh (1988: 60, 62, 68): köhögés, mellfájás, gyomorfájás; • Zsáperek (2024): ismerik, régen használták.

24.) KÖZÖNSÉGES TARACKBÚZA (*Agropyron repens* Beauv.) „Pörgyegyökér, Pénnyagyökér”

- Bárdosi (1964: 203): gyöktörzs (*Graminis rhizoma*) (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: n.a.; • A. Németh (1988: 68): vese; • Zsáperek (2024): n.a.

25.) KÖZÖNSÉGES TYÚKHÚR (*Stellaria media* L.) – „Tikhur”

- Bárdosi (1964: 203): virágos hajtás (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: n.a.; • A. Németh (1988): n.a.; • Zsáperek (2024): Állatgyógyászat: tyúkoknak étváagnövelő.

26.) LÁNDZSÁS ÚTIFŰ (*Plantago lanceolata* L.) – „Útifűjj, Kígyónyéve”

- Bárdosi (1964: 210): levél és tökocsány (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: gennyes seb
- A. Németh (1988: 46): u.a., **fertőtlenítő**; • Zsáperek (2024): levél/vérző seb, dagadt láb/borogatás.

27.) MADÁRBERKENYE (*Sorbus aucuparia* L.) – „Veresmadárberkenye”

- Bárdosi (1964: 198): termés (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: n.a.; • A. Németh (1988): n.a.; • Zsáperek (2024): termés/régen gyűjtötték; Étkezési céllal kizárólag: lekvár.

28.) MEZEI CICKAFARK (*Achillea collina* Becker) – „Cickafű, Cickóró, Egérfarkufűjj”

- Bárdosi (1964: 199, 206): „csipet”, virágzó hajtásvég (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: vérzéscsillapítás; • A. Németh (1988: 49): u.a.; • Zsáperek (2024): virágzó hajtásvég /női bajok/tea (5. ábra).

5. ábra: Mezei cickafark (*Achillea collina* Becker)

(Fotó: Nyerges É. Á., Kőszegi-hegység, Zsáperek 2022.07.14.)

29.) MEZEI KATÁNG (*Cichorium intybus* L.) – „Katángkóró, Szamárkóró”

- Bárdosi (1964: 201): virágzó föld feletti hajtás, gyökér (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: n.a.; • A. Németh (1988): n.a.; • Zsáperek (2024): ismerik, már nem használják, gyógyhatására már nincs adat.

30.) MEZEI VARFŰ (*Knautia arvensis* (L.) Coult.) – „Gombos kóró”

- Bárdosi (1964): n.a.; ☼ Felhasználás: n.a.; • A. Németh (1988: 86): hajtásrész, gyökér/meggyült seb; • Zsáperek (2024): n.a.

31.) MEZEI ZSURLÓ (*Equisetum arvense* L.) – „Békarokka”

- Bárdosi (1964: 213): föld feletti hajtás; ☼ Felhasználás: vizelethajtó; • A. Németh (1988: 63): u.a.; • Zsáperek (2024): n.a.

32.) MÉZGÁS (ENYVES) ÉGER (*Alnus glutinosa* (L.) Gärt.) – „Egérfa”

- Bárdosi (1964: 207): levél; ☼ Felhasználás: kelés, száraz fájdalom; • A. Németh (1988: 37): u.a.; • Zsáperek (2024): n.a.

33.) NAGY CSALÁN (*Urtica dioica* L.) – „Csípős csollán”

- Bárdosi (1964: 2013): levél, hajtás, gyökér (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: n.a.; • A. Németh (1988: 63, 68, 74): reuma, gyomorfájás, Állatgyógyászat: disznónak étvágycsináló; • Zsáperek (2024): levél, hajtás, gyökér/méregtelenítő/tea, fürdő.

„A csípős csalánból 60 litert összegyűjtünk, súrolt gyökerét is használjuk, forrásig hevítjük, leszűrjük, kádban annyit hígítjuk, hogy beleülve a szívet már ne érje el. Első alkalommal maximum 10 percet fürdőzünk benne, tovább úgysem bírnanak, úgy lever a víz. 3–5 alkalommal ismétljük. Évente, két évente érdemes egy kúra” (Bognárné K. M. szóbeli közlése).

34.) NAGYLEVELŰ HÁRS (*Tilia platyphyllos* Scop.) – „Hárs”

- Bárdosi (1964: 200, 209): murvalevéllel együtt szedett virágzat (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: köhögés; • A. Németh (1988: 57, 61): u.a., **torokfájás**; • Zsáperek (2024): virág/köhögés/tea.

35.) NAGY ÚTIFŰ (*Plantago major* L.) – „Lapufűj”, „Sebfűj”

- Bárdosi (1964: 210): levél és tökocsány; ☼ Felhasználás: vérző seb, vérzéscsillapító; • A. Németh (1988: 49): u.a.; Zsáperek (2024): levél/vérző seb, dagadt láb/borogatás.

36.) ORVOSI KECSKERUTA (*Galega officinalis* L.) – „Kecskerutafű, Kecskerágófű”

- Bárdosi (1964: 201): virágzó föld feletti hajtás (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: n.a.;
- A. Németh (1988): n.a.; • Zsáperek (2024): ismerik, már nem használják.

37.) ORVOSI SZÉKFŰ (*Matricaria recutita* L.) – „Kamilla, Pipitér!”

- Bárdosi (1964: 210): virág (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: hascsikarás, gyulladás, dagadás, árpa, szem-, torok- mandulagyulladás, köhögés, szem-, torok-, fül-, fogfájás; Állatgyógyászat: szarvasmarha: dagadt-duzzadt láb, étvágytalanság, ló: vizeelési nehézség • A. Németh (1988: 36, 42, 53–58, 60, 62, 68, 70–71, 79): u.a., pattanás, puffadás, gyomorfájás, aranyér, csipa, véres szem, szembe ment dolgok borogatása, szájpenész, szüléskor gőzére ültetés, „mindenre”; Állatgyógyászat: u.a.; • Zsáperek (2024): gyűjtött Orvosi székfű: pipitérnek nevezik, de gyógyhatása okán megkülönböztetik a pipitér (*Anthemis*) fajoktól; virág/köhögés/tea, mellkásfájdalom/borogatás („úgy, mint a disznózsírt”); Állatgyógyászat: lónak és tehénnek inni, ha beteg.

38.) ORVOSI SZEMVIDÍTÓ (*Euphrasia rostkoviana* Hayne) – „Szemvidittófűj”

- Bárdosi (1964: 203, 212): virágos leveles hajtás (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: gyulladt szem, szembetegségek; • A. Németh (1988: 55): u.a., véres szem; • Zsáperek (2024): n.a.

39.) PAPSAJT MÁLYVA (*Malva neglecta* Wallr.) – Papsajt

- Bárdosi (1964: 202, 212): föld feletti rész, virágos leveles hajtás, termés (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: dagadt testrész, fájós láb; Állatgyógyászat: dagadt testrész; • A. Németh (1988:42, 46, 61, 63, 81): u.a., reuma, gennyes seb, köhögés; Állatgyógyászat: u.a.; • Zsáperek (2024): Étkezési céllal kizárólag.

40.) PONGYOLA PITYPANG (*Taraxacum officinale* Web ex Wiggers) – „Pittypang, Tejesfű”

- Bárdosi (1964: 202): levél, gyökér (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: n.a., • A. Németh (1988): n.a., • Zsáperek (2024): virág, levél/Étkezési: tea, szörp, saláta; gyógyászati céllal nem gyűjtik, azonban egészségre gyakorolt jótékony hatását számontartják.

„Amikor a (fejes)saláta palántot válogatjuk, nem szabad kidobni, amit nem ültetünk szét, hanem tejesfűvel salátát készítünk” (Bognárné K. M. szóbeli közlése).

41.) RÉTI- ÉS HEGYISZÉNA PELYVÁJA (vegyes összetétel) – „Pelva”

- Bárdosi (1964: 213): széna pelyva; ☼ Felhasználás: dagadás, ízületi bántalom, orbánc; • A. Németh (1988: 64): u.a.; • Zsáperek (2024): n.a.

Egy 1970-es adatközlés szerint a termelősövetkezeti időkben a veleimi Szent Vidhez tartozó területen kaszáló volt, melyet a bozótosodás megakadályozására miatt rendszeresen, évente több alkalommal rendezni kellett. „Az itt növő fű igen illatos, gyógy- és fűszernövényekben gazdag szénájától »jobban tejelnek a tehenek« vallották a veleimiek.” (Fekete 2008: 104).

A kaszálóréteken termett gyógynövények kapcsán – egyben visszautalásként a korábbiakban tárgyalt lécskálás szokásrendjére is – megjegyzendő, hogy azon „mohó kártevőknek”, akik tulajdonban lévő réteket saját célra kaszálás előtt lejtették, nem pedig a lekaszált rendből válogattak, nem csak Hegyalján, de más vidékeken sem volt becsülete, megvetéssel tekintettek rájuk (Hegy 1978: 176).

42.) SISKÁ NÁDTIPPAN (*Caalmagrostis epigeios* (L.) Roth) – n.a.

- Bárdosi (1964: 213): száraz szár; ☼ Felhasználás: Állatgyógyászatban kizárólag: szarvasmarha szemén lévő hályog kezelése; • A. Németh (1988: 76–77): u.a.; • Zsáperek (2024): n.a

43.) SZÁRTALAN KANKALIN (*Primula vulgaris* Huds.) – „Zsiba virág”.

- Bárdosi (1964: 201): gyökér (+FELVÁSÁRLÁSRA); ☼ Felhasználás: n.a.; • A. Németh (1988): n.a.; • Zsáperek (2024): ismerik, manapság nem használják. – Magyarországon védett (Nem fenyegetett státusz) (KULCSÁR et al. 2022: 268) (6. ábra).

6. ábra: Szártalan kankalin (*Primula vulgaris* Huds.) és
(Fotó: Nyerges É. Á., Kőszegi-hegység, Zsáperek 2024.03.02.)

44.) SZELÍDGESZTENYE (*Castanea sativa* Mill.) – n.a.

- Bárdosi (1964: 200): levél (+FELVÁSÁRLÁSRA); * Felhasználás: n.a.; • A. Németh (1988): n.a.; • Zsáperek (2024): hallottak a levél gyógyhatásáról, de nem használják.

45.) TORMA, KÖZÖNSÉGES TORMA (*Armoracia rusticana* Guenth., Mey., Scherb.) – Csípős torma

- Bárdosi (1964): n.a.; * Felhasználás: n.a.; • A. Németh (1988): **magas láz (levél), tüdőbaj és általános egészségmegőrzés (gyökér), Állatgyógyászat: ló köhögésekor**; • Zsáperek (2024): gyökér, általános egészségmegőrzés.

46.) TÖLGYFAJOK (*Quercus* spp.) – TÖLGYFAKÉREG (*Quercus cortex*) – „Tölfakíreg”

- Bárdosi (1964: 203): kocsánytalan tölgy (*Quercus petraea* Liebl.) kéreg (+FELVÁSÁRLÁSRA); * Felhasználás: n.a.; • A. Németh (1988: 79): csertölgy (*Quercus cerris* L.) Állatgyógyászat kizárólag: ló keheesség („*cserfa hejját megfőzik*”); • Zsáperek (2024): n.a.

47.) VADGESZTENYE (*Aesculus hippocastanum* L.) – n.a.

- Bárdosi (1964: 203, 213): virág (+FELVÁSÁRLÁSRA); * Felhasználás: vizelethajtó; • A. Németh (1988: 68): u.a.; • Zsáperek (2024): gyűjtéséről nem hallottak, gyógyászati célból nem használják.

48.) VADKÖRTEFAJOK (*Pyrus* spp.) – VADKÖRTE (*Pyrus pyraeaster* (L.) Burgsd.)

- Bárdosi (1964): n.a.; * Felhasználás: n.a.; • A. Németh (1988: 69, 70): aszalt vad- és bármilyen körte, valamint aszalt alma hasmenés ellen ember- és állatgyógyászatban; • Zsáperek (2024): gyűjtéséről nem hallottak, gyógyászati célból nem használják.

49.) VADRÓZSAFAJOK (*Rosa* spp.) áltermése (*Rosae pseudo-fructus*) – „Csipkebogyó, Csicskenye, Csitkenye, Hecslí, Hecsedli”

- Bárdosi (1964: 199, 207): áltermés (+FELVÁSÁRLÁSRA); * Felhasználás: magas vérnyomás; • A. Németh (1988: 66–67, 72): u.a., **szív, vese**; • Zsáperek (2024): torokgyulladás, vitamin/tea; Étkezési: szörp, lekvár. (7. ábra)

„A csipkebogyó végeit épp csak lemetszük, egy éjszakára hidegvízbe tesszük, utána fogyasztjuk” (Bognárné K. M. szóbeli közlése).

7. ábra: Vadrózsa (*Rosa* spp.)

(Fotó: Nyerges É. Á., Kőszegi-hegység, Zsáperek 2022.05.23.)

4.2. A gyógynövényhasználati szokások változásai

A kőszeghegyaljai tájegység népességének gyógynövénygyűjtési szokásaival kapcsolatban, a XX. század második felétől napjainkig bezárólag, összesen 49 különböző, a lakosság által önnön szükségletre vadon gyűjtött növény népi gyógyhasznú alkalmazásáról vannak adataink, melyeket megjelenésük, illetve az ismeretek aktualitása szerint csoportosítva nyomon követhetjük a kapcsolódó tudásanyag hagyományozódásának folyamatát, megakadását és átformálódását (2. táblázat).

Az alábbi összesítő táblázat – Bárdosi János 1964-es tanulmánya, A. Németh Ibolya 1988-as összefoglaló munkája, valamint a kőszeghegyaljai zsápereki lakosság 2024 évi közlései nyomán – Kőszeghegyalja 1958–2024 közötti népi gyógynövényhasználatával kapcsolatos adatainkat foglalja egybe.

A gyógynövény gyűjtési ismeretekhez kapcsolt „kategóriák” – amint a későbbiekben látható – a rendszerezés folyamatának eredményei: a vonatkozó feltárt adatok szerepeltetése, annak típusa, valamint a növények használatával kapcsolatos információk értékelése alapján formálódtak.

Az egyes kategóriákon belül a növények latin megnevezésük rendjében sorakoznak, feltüntetett sorszámuk visszautalás a Kőszeghegyalján XX–XXI. század során gyűjtött növényeket és hasznosításukat felsorakoztató listára.

2. táblázat: Népi gyógynövényhasználat Kőszeghegyalján 1958–2024 között

(Forrás: BÁRDOSI 1964, A. NÉMETH 1988, valamint a kőszeghegyaljai zsápereki lakosság 2024 évi közlései nyomán)

0: nem szerepel; 0+: nem szerepel, hallottak használatáról; 1: használják; 1+: bővült felhasználási mód; 1–: régen használták; 1 vált: változott felhasználási mód; 1 ét: étkezési célra

Kategória	Taxon	No.	Felvásárlás (1964)	Bárdosi (1964)	A. Németh (1988)	Zsáperek (2024)
I.	„Pelva”	41.)	0	1	1	0
I.	<i>Aesculus hippocastanum</i> L.) – n.a.	47.)	1	1	1	0+
I.	<i>Ajuga reptans</i> L.	14.)	0	1	1	0
I.	<i>Alnus glutinosa</i> (L.) Gaertn.	32.)	0	1	1	0
I.	<i>Aristolochia clematitis</i> L.	18.)	0	1	1+	0
I.	<i>Calmagrostis epigeios</i> (L.) Roth	42.)	0	1	1	0
I.	<i>Corylus Avellana</i> L.	20.)	0	1	1	0
I.	<i>Equisetum arvense</i> L.	31.)	0	1	1	0
I.	<i>Euphrasia rostkoviana</i> Hayne	38.)	1	1	1+	0
I.	<i>Pinus nigra</i> Arn.	9.)	0	1	1	0
I.	<i>Pinus sylvestris</i> L. – <i>Colophonium</i>	1.)	0	1	1	0
I.	<i>Rumex crispus</i> L.	11.)	0	1	1	0
II.a.)	<i>Robinia pseudocacia</i> L.	4.)	1	1	1+	1
II.a.)	<i>Tilia cordata</i> Mill.	16.)	1	1	1	1
II.a.)	<i>Tilia platyphyllos</i> Scop.	34.)	1	1	1	1
II.b.)	<i>Agrimonia eupatoria</i> L.	23.)	1	1	1+	1–
II.b.)	<i>Betula pendula</i> Roth	21.)	0	1	1	1–
II.b.)	<i>Centaurium erythraea</i> Rafn.	15.)	1	1	1+	1–
II.b.)	<i>Lilium candidum</i> L.	6.)	0	1	1	1–
II.b.)	<i>Symphytum officinale</i> L.	10.)	0	1+	1	1–
II.c.)	<i>Achillea collina</i> Becker	28.)	1	1	1	1 vált
II.c.)	<i>Matricaria recutita</i> L.	37.)	1	1	1+	1 vált
II.c.)	<i>Plantago lanceolata</i> L.	26.)	1	1	1+	1 vált
II.c.)	<i>Plantago major</i> L.	35.)	0	1	1	1 vált
II.c.)	<i>Rosa</i> spp. - <i>Rosae pseudo-fructus</i>	49.)	1	1	1+	1 vált
II.c.)	<i>Sambucus nigra</i> L.	8.)	1	1	1+	1 vált
II.d.)	<i>Juniperus communis</i> L.	17.)	0	1	1+	1 ét
II.d.)	<i>Malva neglecta</i> Wallr.	39.)	1	1	1	1 ét
II.d.)	<i>Vaccinium myrtillus</i> L.	7.)	1	1+	1	1 ét

Kategória	Taxon	No.	Felvásárlás (1964)	Bárdosi (1964)	A. Németh (1988)	Zsáperek (2024)
III.a.)	<i>Agropyron repens</i> Beauv.	24.)	1	0	1	0
III.a.)	<i>Crataegus</i> spp.	12.)	1	0	1	0
III.a.)	<i>Quercus</i> spp. -n <i>Quercus cortex</i>	46.)	1	0	1	0
III.a.)	<i>Viola tricolor</i> L.	13.)	1	0	1	0
III.b.)	<i>Chelidonium majus</i> L.	3.)	1	0	1	1
III.b.)	<i>Geum urbanum</i> L.	2.)	1	0	1	1 vált
III.b.)	<i>Thymus glabrescens</i> Willd.	19.)	1	0	1+, ét	1 ét
III.b.)	<i>Urtica dioica</i> L.	33.)	1	0	1	1 vált
IV.	<i>Cichorium inthybus</i> L.	29.)	1	0	0	1-
IV.	<i>Galega officinalis</i> L.	36.)	1	0	0	1-
IV.	<i>Hypericum perforatum</i> L.	22.)	1	0	0	1 vált
IV.	<i>Primula vulgaris</i> Huds.	43.)	1	0	0	1-
IV.	<i>Sorbus aucuparia</i> L.	27.)	1	0	0	1 ét
IV.	<i>Stellaria media</i> L.	25.)	1	0	0	1 vált
IV.	<i>Taraxacum officinale</i> Web ex Wiggers	40.)	1	0	0	1 ét
IV.	<i>Viscum album</i> L.	5.)	1	0	0	1
V.	<i>Castanea sativa</i> Mill.	44.)	1	0	0	0+
VI.	<i>Armoracia rusticana</i> Guenth., M., S.	45.)	0	0	1	1
VI.	<i>Knautia arvensis</i> (L.) Coult.	30.)	0	0	1	0
VI.	<i>Pyrus</i> spp.) – Vadkörte	48.)	0	0	1	0

I. kategória

Adatátfedés miatt nem értékelhető

Dolgozatomban tárgyalt gyógynövény gyűjtést és használatot bemutató, közel harminc évet átfogó néprajzi munkák között – amint azt fentebb már jeleztem – teljes mértékben egyező átemelések is szerepelnek. Azon gyógynövények használati ismeretének 1988-ig kitartó továbbélése kapcsán tehát, melyek A. Németh munkájában Bárdosi 1964-es közlésében megjelent ismertetését alkalmazva vannak bemutatva, nem lehetünk bizonyosak. Kontextusuk okán az érintett növények már nem alkalmasak arra, hogy a hozzájuk kötődő szokásoknak, népi tudás-, illetve ismeretanyagoknak a közösségi tudatból való eltűnésnek helyi szintű ütemét általuk rekonstruálni próbáljuk. A következő gyógynövények kapcsán tehát csak annyit lehet bizonyosan állítani hogy **1958 és 1964 között** (Bárdosi adatgyűjtésének idején), a lakosság gyógyászati célból alkalmazta őket, **azonban 1988-ban** (A. Németh munkájának befejezésekor) **használati szokásuknak megléte még lehetséges**

ugyan, de már nem egyértelmű: orvosi szemvidító (38.), sebrevaló ínfű (14.) és farkasalma (18.), békarokka (31.), a vadgesztenye virága (47.) és az égerfa levél (32.), az erdei fenyő gyantája (1.), a mogyoró (20.) terméséből nyert olaj, a kaszálórétek széna pelyvéja (41.), valamint az állatgyógyászat területén alkalmazott lósóska (11.), fekete fenyő „tüske” (tülevél) (9.) és Siska nádtippan szár (42.).

II. kategória

Korábban saját szükségletre már gyűjtötték, ismerete fennmaradt

Bárdosi, az **1958-tól** tartó kutatásait összegző, 1964-ben megjelent tanulmányában 29 olyan gyógynövényt sorol fel, melyeket abban az időben a hegyaljaiak a saját és jószágaik egészségének megóvása céljából gyűjtöttek. Ezek közül 17-nek **valamely formában még manapság is él az ismerete.**

- a.) Háromnak, a fehér akác virágának (4.) és a hársaknak, vagyis a nagylevelű hárs (34.), illetve a kislevelű hárs (16.) virágzatainak gyűjtése, ami **változatlan használati céllal** (köhögés esetén) még fennáll. Azonban meg kell jegyezni, hogy a kislevelű hárs tájnevét („kűhárs”) a maiak nem ismerik, nem emlékeznek már rá, nem is hallottak róla. A drogok kapcsán felmerül tehát a lehetőség – főként mivel a múlt században mindhárom növényi részt hivatalos felvásárlók részére is gyűjtötték – hogy (bár használati céljuk azonos formában ismert), gyűjtési szokásuknak alapját, nem feltétlen a tisztán áthagyományozott népi tudás képezi.
- b.) Öt gyógynövénynek szintén egyezően **emlékeznek még** ma is az alkalmazási céljaira és módjaira, **de már nem gyűjtik**, nem használják e növényeket: a duzzanatok, bevérzések, zúzódások, sebek és csipések kezelésében jótékony fehér lilomot (6.) és fekete nadálytővet (10.), valamint a gyomor, belek, nyálkahártya és tüdő problémákkal kapcsolatban alkalmazott kis ezerjófűvet (15.), apróbojtorjánt (23.) és a nyírfavizet (21.).
- c.) Némileg nagyobb a korábbi néprajzi gyűjtéstől szintén napjainkig, de **már más céllal használatban** maradt gyógynövények száma. A fekete bodza (8.) nyugtató, fertőtlenítő szerepe a torokgyulladás kezelésében maradt meg csupán, használata jellemzőbben étkezési célúvá alakult. A lándzsás útifű (26.) és a nagy útifű (35.) ugyan még a sebkezelési módok között szerepet kapnak, de leginkább duzzanatok borogatására alkalmazzák őket. Írott forrásaink szerint az 1950-es években még legnagyobb mennyiségben gyűjtött mezei cickafark (28.) mára kizárólag a „női bajok” enyhítésére szolgál, míg a „mindent is” meggyógyító orvosi székfű (37.) használata a légúti megbetegedések okozta problémák körére (köhögés, mellkasfájdalom) korlátozódott, igaz, az ember- és állatgyógyászat

területén egyaránt szereppel. A csipkebogyó (49.) elsődlegesen magas vitamintartalma miatt ismert, illetve torokgyulladás esetén fogyasztják még, a szívre és vesére gyakorolt jótékony hatását már nem tartják számon.

- d.) Három növény gyűjtése pedig ugyan „élő”, de mára már nem gyógyászati, hanem **kizárólag étkezési cél** miatt gyűjtik őket: az áfonya (7.) termését lekvárnak és pálinkához, levelét, akárcsak a boróka tobozbogyóját (17.), fűszernek, míg a papsajtot (39.) csemegeként.

III. kategória

Korábban csak felvásárlóknak gyűjtötték, ismerete hamar beépült

Gyógynövénygyűjtés-történeti szempontból igen érdekes a növények azon csoportja is, amelyeknek a gyűjtését a helyi lakosság a **gyógynövényfelvásárlók részére kezdett meg**, azt megelőzően azonban gyógyászati célból **saját részre hagyományosan nem használt**. Egyes növények viszonylag gyorsan, már a XX. század vége felé teret hódítottak a lakosság körében.

- a.) E növények, illetve alkalmazott növényi részek között voltak, melyek csupán **időszakosan jelentek meg**, de végül ezen a vidéken gyűjtési szokásuk nem marad fenn; ilyen szerep a galagonyának (12.), a vadárvácskának (13.), a tarack rizómának (24.) és a tölgyfakéregnek (46.) jutott.
- b.) Néhány gyógynövény használata azonban, bár zömében **megváltozott felhasználási móddal**, de **beépült a helyi szokások közé**. Szemölcskezelésre a mai napig a vérehulló fecskefüvet (3.) alkalmazzák; a „csípős” csalán (33.) szerepe a méregtelenítő kúrák során vált jelentőssé, és maradt az napjainkig; sebledörzsöléskor nem oly rég’ még a vadgyömbér gyökerét (2.) használták; a kakukkfűnek (19.) azonban, bár gyűjtötték is, a hegyaljaiak körében csupán az étkezési célú alkalmazása maradt meg.

IV. kategória

Korábban csak felvásárlóknak gyűjtötték, saját szükségleti alkalmazása jóval későbből azonosítható

A lakosság által **hagyományosan nem használt** (esetleg gyógyászati szempontból ismeretlen volt számukra, vagy volt hatásban helyettesítő, kedveltebb, megszokottabb más növény), de a szervezett gyógynövényfelvásárlás keretein belül korábban már gyűjtött gyógynövények közül több (igazolhatóan) **végül csak jelentősen később**, a XXI. századra **került be a saját szükségletre gyűjtött gyógynövények sorába**, adott esetben, kiszorítva a korábban használatos növényeket.

A zsápereki lakosság nyolc olyan gyógynövényről tett említést, melyek a múltszázad végi népgyógyászati adatközlések során a saját célra gyűjtött növények csoportjában még nem

szerepeltek, hanem csak a felvásároltak között kerültek feljegyzésre, azonban később a „házi patikák” részei lettek, illetve néhány esetben valamely formában még napjainkban is használják őket.

A mezei katáng (29.), az orvosi kecskeruta (36.), valamint a ma már védett (Kulcsár et al. 2022: 268) szártalan kankalin (43.) esetében még emlékeztek arra, hogy valamikor régen gyűjtötték, de hogy milyen „nyavalyát” gyógyítottak vele, arra már nem. A fehér fagyöngy (5.) szárított leveles hajtásából (*Visci albae stipes*) hidegvizes áztatással készült teát vérnyomáscsökkentés céljából ugyanakkor manapság is fogyasztják. A közönséges orbáncfű (22.) drogjának (*Hyperici herba*) főzetét (nem az olaját) külsőleg, fájdalomcsillapító borogatás során alkalmazzák. A berkenyebogyót (almácskát) (27.) és a pitypang levelet, illetve virágzatot (40.) viszont csak étkezési célra használják, célzott gyógyhatásukat nem tartják számon, azonban egészség-megőrzési szempontból ajánlottnak tartják a fogyasztásukat. A közönséges tyúkhúrt (25.) pedig kizárólag az állatgyógyászat területén alkalmazzák: a tyúkok étvágyának növelésére.

V. kategória

Kizárólag felvásárlóknak gyűjtötték, információ csak hallomásból

A korábban felvásárlás céljából gyűjtött növényi drogok sorában utoljára meg kell még röviden emlékeznünk a szelídgesztenyéről. A gesztenyéseiről is nevezetes Kőszeghegyalja esetében némileg meglepő módon a **szelídgesztenye levelét** – bár arról, hogy a fa levele is gyógyhatással bír, már hallottak – nem használja gyógyászati célból a lakosság. Mivel pedig a drognak térségi gyűjtésével kapcsolatban csak felvásárlásra vonatkozó adatunk van, szerepe a közösség népi gyógyászati szokásaiban **egyértelműen nem körvonalazható**.

VI. kategória

Ismerete újként jelent meg

A Kőszeghegyalján gyógyászati céllal használt, gyűjtött növények közül hárommal **elsőként A. Németh feljegyzései között találkozhatunk**, korábban Bárdosinál sem a felvásárolt, sem pedig házi- vagy vadnövényként magán célra gyűjtöttek közt nem szerepelt nevük vagy leírásuk. A meggyült sebek kezelésekor alkalmazott mezei varfű (30.) térségi használatára vonatkozóan, bár „Gombos kóró” tájneve még ma is ismert, már nem kaptunk információt. A vadkörte (48.) gyűjtéséről, melynek aszálványa hasfogó hatása miatt gyomorpanaszok esetére volt ajánlott, a zsáperiek nem hallottak. A harmadik jelzett növény a torma (45.). A. Németh feljegyzéseiben még a termesztett növények között szerepel, a zsáperiek azonban

már vadon nőtt tormát említene, külön kihangsúlyozva annak nem termesztett voltát. Bár a még A. Némethnél olvashatóktól eltérően a térségben manapság már csak a növény gyökerének használata szokásos, a vadtorma – a „csípős” csalán (nagy csalán), a „pipitér” (itt: kamilla, orvosi székfű), a hársfavirág (kis- és nagylevelű), a tejesfű (pongyola pitypang) és a bodzavirág (fekete bodza) mellett – a hetedik, melyet a zsáperiek fontosnak jelöltek meg, mint olyan kertekalján gyűjtött gyógyhatású növényt, melyet egészségük megőrzése érdekében fogyasztanak, vagy valamely módon a drogját alkalmazzák.

5. Összefoglalás

A történelem folyamán, a környezet földrajzi és természeti adottságai, valamint az embernek azt megváltoztatni akaró tevékenysége során alakuló táj használatának, haszonvételének lehetőségei, a táj és ember kapcsolatának nagyívű eseményein túl, a mindennapi létezés történéseinek kapcsán is meghatározó jelleggel bírtak.

Kőszeghegyalja erősen erdősült, hegyi rétekkel tarkított, jellegzetes flórájú vidéke a hagyományos népi gazdálkodási rendszerben mindenkor leginkább az erdőkielési tevékenységeknek kedvezett. E haszonvételi csoportba tartozik a gyógynövénygyűjtés lehetősége is. A gyűjtés, gyűjtögetés módját és mértékét kezdetben szokások, később szabályozások határozták meg, amelyek mellett a gyűjtés formáját annak célja befolyásolta. A saját szükségletek ellátásán túl minden korban megjelent valamely gazdasági hasznosulási cél is. Egyéni szempontjai okán a XX. század embere kiemelkedő energiával kezdett el azon igyekezni, hogy minél nagyobb mértékben sikerüljön függetlenednie a természettől (Hegyi 1978: 169). Erre irányuló központosítási törekvései a gyógynövénygyűjtés területét is utolérték. Míg korábban a gyógynövények gyűjtése részben az élelem ellátás, részben a népi gyógyítás szükséges és velejáró tevékenysége volt, a központilag szervezett gyógynövény-felvásárlás jelentős mértékben kereseti tevékenységgé alakította azt át. Ez a folyamat rövidtávon zajlott, mégis a hagyományos ismeretek jelentős mennyiségét radirozta ki véglegesen.

Kőszeghegyalja vidékének gyógynövénygyűjtési szokásainak alakulására vonatkozóan legnagyobbreszt a térséget kutató néprajztudósok gyűjtési adataiból származnak ismereteink. Összefoglaló tanulmányaik elemzése során végigkísérhetjük a XX. századi központosított gyógynövény-felvásárlásnak a népi gyógyászatra gyakorolt erőteljes egységesítő hatásának kibontakozását, a térségi felvásárlási igény okán gyűjtött növények saját szükségletként való megjelenésén, illetve szokásbeépülésén keresztül. Adataikat napjaink kőszeghegyaljai lakosságának közléseivel egybevetve nyilvánvalóvá válik, hogy a térségben a hagyományos népi gyógyászati ismeret mára elveszett, a csekély megmarat tudásanyag vagy átalakult, vagy mára már új sarjként a XX. századi központosított felvásárlások hozta információkból fakadt – igaz, ebben a formában még él.

Reflektálva a dolgozat során felgyűlt eredményekre, zárásként Hegyi Imre néprajzkutatónak a népi élet, a népi gyógyászati növényhasználat és növényismeret kutatása kapcsán már 1978-ban megfogalmazott gondolatait szeretném idézni:

*„...az ilyen tevékenység időnként és helyenként valamilyen szükséglet diktálta aktualitással telítődik, ami gazdasági jelentőségének megszűntével még **mindig meghosszabbítja kulturális jelentőségének élettartalmát.**”* (HEGYI 1978: 170, 199)

Irodalomjegyzék

Ádám L., Marosi S. (szerk., 1975): *A Kisalföld és a Nyugat-magyarországi peremvidék*. Magyarország tájföldrajza. Budapest: Akadémiai Kiadó, p. 605.

A. Németh I. (1978a): *Jeles napok Kőszeghegyalján*. Szombathely: Kézirat (SM) NK – 1106, p. 194.

A. Németh I. (1978b): *A természeti világhoz és növényekhez fűződő hiedelmek Kőszegszerdahelyen*. Szombathely: Kézirat (SM) NA – 1131.

A. Németh I. (1978c): *Állatokhoz fűződő hiedelmek Velemben*. Szombathely: Kézirat (SM) NA – 1132.

A. Németh I. (1978d): *Állathiedelmek Kőszegszerdahelyen*. Szombathely: Kézirat (SM) NA – 1133.

A. Németh I. (1979a): *A természeti világhoz, növényekhez és állatokhoz fűződő hiedelmek Kőszegdoroszlón*. Szombathely: Kézirat (SM) NA – 1152.

A. Németh I. (1979b): *A természeti világhoz, növényekhez és állatokhoz fűződő hiedelmek Kőszegszerdahelyen és Velemben*. Szombathely: Kézirat (SM) NA – 1153.

A. Németh I. (1979c): *Kőszeghegyalja és Burgenland kapcsolata (Vásárok és búcsújáráások)*. Szombathely: Kézirat (SM) NA – 1191, p. 26.

A. Németh I. (1981): *A népi hiedelemvilág maradványai Kőszeghegyalján*. Szombathely: Kézirat (SM) NK – 1255, p. 301.

A. Németh I. (1987): *A születéshez kapcsolódó szokások és hiedelmek Kőszeghegyalján*. Szombathely: Kézirat (SM) NA – 1765, p. 18.

A. Németh I. (1988): *A magyar népi hitvilág és szokásrendszer maradványai Kőszeghegyalján*. Szombathely: Kézirat (SM) NA – 1794, p. 275.

Balogh L. (2000): Kövön virág: Horváth Ernő emlékezete. *Kanitzia* VIII.: 7–11.

Balogh L. (2002): Gáyer Gyula (1883–1932). In: Köbölkuti K. (szerk.): *Szombathelyi Tudós Tanárok II.* Szombathely: Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár, pp. 62–101.

Balogh L. (2010a): Carolus Clusius (1526–1609) élete és munkássága – A nagy flamand tudós és magyar barátai emlékének. *Vasi Szemle* 64(4): 395–421.

Balogh L. (2010b): Az örvidéki rétektől a vietnami őserdőig. Emlékezés Jeanplong Józsefre (1919–2006) és munkásságára. *Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 33: 7–27.

Balogh L. (2014): Piers Vilmos (1838–1920) kőszegi katona és botanikus emlékére. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* 2014(1): 54–56.

Balogh L. (2022): Vas megye magasabbrendű növényvilága kutatástörténetének áttekintése. In: Kulcsár et al. (szerk.): *Vas megye védett növényei.* Szombathely – Sárvár: Szülőföld Könyvkiadó, pp. 35–50.

Balogh L., Kovács I. E. (2002): Pákay (Pauer) Arnold (1885–1968). In: Köbölkuti K. (szerk.): *Szombathelyi tudós tanárok II.* Szombathely: Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár, pp. 121–145.

Balogh L., Keszei B. (2015): 180 éve született dr. Waisbecker Antal. *Kitaibelia* 20(2): 179–192.

Balogh L., Keszei B. (2018): Száz éve hunyt el Freh Alfonz botanikus, tanár. *Kőszeg és Vidéke* 31(11): 29.

Bándi G. (1983): Bárdosi János néprajzkutató (1933–1983). *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* 1983(2): 39–40.

Bándi G., Bechtold I. (1980): *Kőszeg-hegyalja.* Szombathely: Vas Megyei Idegenforgalmi Hivatal, p. 44.

Bárdosi J. (1964): Gyógynövénygyűjtés és népi gyógymódok Kőszeg-hegyalján. *Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 2: 189–221.

Bárdosi J. (1983): Jelentés a Vas Megyei Múzeumok 1977–1978 évi munkájáról: Néprajzi Osztály. *Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 11–12: 515–520.

Bárdosi J. (1984): Jelentés a Vas Megyei Múzeumok 1979–1980 évi munkájáról: Néprajzi Osztály. *Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 13–14: 511–521.

Bariska I. (1985): Vasi honismereti kislexikon I. *Vasi Honismereti Közlemények* 1985(1–2): 87–190.

Bariska I. (1990): Vasi honismereti kislexikon II. *Vasi Honismereti Közlemények* 1990(1–2): 163–176.

Bariska I. (2000): *A kéklő Írott-kő alatt*. Szombathely: Savaria Turist, p. 77.

Bartha D. (szerk., 1994a): *A Kőszegi-hegység vegetációja*. Tilia (0). Kőszeg – Sopron: Erdészeti és Faipari Egyetem, p. 203.

Bartha D. (1994b): A Kőszegi-hegység flóra- és vegetáció-kutatásának története. In: Bartha D. (szerk.): *A kőszegi-hegység vegetációja*. Tilia (0). Kőszeg – Sopron: Erdészeti és Faipari Egyetem, pp. 13–25.

Bartha D. (2002a): Dr. Csapody István (1930–2002) élete és munkássága. *Kitaibelia* VIII(1): 3–5.

Bartha D. (2002b): Csapody István (1930–2002) élete és munkássága. *Erdésznagyjaink Arcképcsarnoka* (17). Sopron: NyME Erdőmérnöki Kar, pp. 3–34.

Bartha D. (2007): Az év fája: A szelídgesztenye őshonossága (Dr. Csapody István emlékének). *Erdészeti Lapok* CXLII(2): 34–37.

Bernáth J. (szerk., 2013): *Vadon termő és termesztett gyógynövények*. Budapest: Mezőgazda Kiadó, p. 608.

Bihari Z., Kovács T., Lakatos M., Szentimrey T. (2015): *Éghajlati információkkal a társadalom szolgálatában*. Budapest: Országos Meteorológiai Szolgálat, p. 20.

Boda L., Orbán R. (szerk., 1999): *A Kőszegi-hegység*. Szombathely: B.K.L. Kiadó, p. 216.

Bondor A. (1983): *Erdei termékek gyűjtése és feldolgozása*. Budapest: Mezőgazdasági Kiadó, p. 227.

Borbás V. (1889): *Vasvármegye növényföldrajza és flórája*. Szombathely: Vas megyei Gazdasági Egyesület, p. 395.

Borbás V. (1898): Vasvármegye növényföldrajzi viszonyai. In: Borovszky S. (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai*. Vasvármegye. Budapest: Apollo Irodalmi és Nyomdai Rt., pp. 497–545.

Boros Á. (1927): Vasvármegye moha-flórájának előmunkálatai. *Vasvármegye és Szombathely város Kultúregyesülete és a Vasvármegyei Múzeum II. Évkönyve*: 207–224.

Chernel K. (1864): A kőszegi nagy gesztenyefa. *Vasárnapi Újság* XI(27): 264.

Chernel K. (1877): *Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja*. Szombathely: Nyomatott Seiler Henriknél, p. 278.

Csapody I. (1980): A Kőszegi Tájvédelmi Körzet botanikai értékei. *Vasi Szemle* 34: 290–294.

Dömötör S. (1951): Enyvfőzés fagyöngyből Kőszeghegyalján. *Ethnographia* LXII. 426–431.

Dömötör S. (1961) Gesztenye termelés Vas megyében. *Néprajzi közlemények* 6(1):16–89.

Dövényi Z. (szerk., 2010): *Magyarország kistájainak katasztere*. Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, p. 876.

Eisenstock I. (2014): *A gesztenye*. Budapest: Cser Kiadó, p. 123.

Fekete M. (2008): Szentvid vára. Adatok Kőszeghegyalja ős- és középkori várainak topográfiájához. Die Burg von Szentvid. *Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 31(2): 77–155.

Gáyer Gy. (1925): Vasvármegye fejlődéstörténeti növényföldrajza és a praenorikum flórasáv. *Vasvármegye és Szombathely város Kultúregyesülete és a Vasvármegyei Múzeumok I. Évkönyve*: 1–43.

Gáyer Gy. (1927): Clusius Károly (1526–1609) és Vasvármegye természetrajzi irodalma. *Vasvármegye és Szombathely város Kultúregyesülete és a Vasvármegyei Múzeum II. Évkönyve*:163–169.

Gáyer Gy. (1928): A gesztenye. *Természettudományi Közlöny*: 617–626.

Gráfik I. (1988): A Vas Megyei Néprajzi és Honismereti Gyűjtőpályázat 25 éve. *Vasi Honismereti Közlemények* 1988(1):13–15.

Gunda B. (1971): Borbás Vince és a magyar Ethnobotanika. *Ethnographia* LXXXII(1): 1–13.

Gunda B. (1979): Gesztenye (lat. *Castanea sativa*). In: Ortutay Gy. (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon II.* Budapest: Akadémiai Kiadó, p. 752.

Györffy I. (1934): Gazdálkodás. In: Györffy I., Viski K.: *A magyarság tárgyi néprajza. A magyarság néprajza II.* Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, pp. 15–26.

Gyulai F. (2001): *Archaeobotanika*. Budapest: József Műhely Kiadó, p. 221.

Hegyi I. (1978): *A népi erdőkiélés történeti formái*. Budapest: Akadémiai Kiadó, p. 318.

Horváth E. (1958): Gáyer Gyula emlékezete (1883–1932). *Savaria Múzeum Közleményei* 4:131–133.

Horváth E. (1985): Bemutatjuk Dr. Dömötör Sándort. *Vasi Honismereti Közlemények* 1985(1–2): 16–21.

Horváth E., Jeanplong J. (1962): Vas megye ritka és védelmet érdemlő növényei. *Savaria Múzeum Közleményei* 18: 19–43.

Keszei B. (1999): Kőszeg környéki növények nevei régen és ma. *Kőszegi Lapok* 1999(4): 1–4.

Keszei B. (2017): Vas megye növényföldrajza. *Vasi Szemle* LXXI(4): 387–397.

Keszei B. (2022): Bevezetés Vas megye növényföldrajzához. In: Kulcsár et al.: *Vas megye védett növényei*. Szombathely – Sárvár: Szülőföld Könyvkiadó, pp. 23–34.

Keszei B., Balogh L. (2016): Száz éve hunyt el Dr. Waisbecker Antal, a kőszegi botanikus triász tagja. *Kőszegi Lapok* 2016(1):1–4.

Keszei B., Kulcsár L. (2022): Vas megye természetföldrajzi vázlata. In: Kulcsár et al.: *Vas megye védett növényei*. Szombathely – Sárvár: Szülőföld Könyvkiadó, pp. 11–21.

Király G. (1996): *A Kőszegi-hegység edényes flórája*. Tilia (3). Kőszeg – Sopron: Erdészeti és Faipari Egyetem, p. 414.

Király G., Molnár Zs., Bölöni J., Csiky J., Vojtkó A. (szerk., 2008): *Magyarország földrajzi kistájainak növényzete*. Vácrátót: MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete, p. 248.

Kovács J. A., Bartha D. (2000): Századvégi botanikai kutatások Nyugat-Dunántúlon. *Vasi Szemle* 54(5): 721–735.

Kulcsár L., Mesterházy A., Keszei B., Király G., Balogh Lajos (2022): *Vas megye védett növényei*. Gencsapáti: Szülőföld Könyvkiadó, p. 565.

Majer A. (1994): A Kőszegi-hegység erdei ökoszisztémái: fafajváltozások a szukcesszió tükrében. In: Bartha D. (szerk.): *A kőszegi-hegység vegetációja*. TILIA (0). Kőszeg – Sopron: Erdészeti és Faipari Egyetem, pp. 133–139.

Markovics T. (1994): A Kőszegi-hegység természetföldrajzi képe. In: Bartha D. (szerk.): *A Kőszegi-hegység vegetációja*. TILIA (0). Kőszeg – Sopron: Erdészeti és Faipari Egyetem, pp. 6–12.

Marosi S., Somogyi L. (szerk., 1990): *Magyarország kistájainak katasztere I–II*. Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, p. 1023.

M. Kozár M. (1990): „Életemet is rátettem a Savaria Múzeumra” Horváth Ernő (1929–1990). *Vasi Honismereti Közlemények* 1990(1–2): 149–150.

Molnár V. A. (2000): Emlékezés Boros Ádámra, születésének századik évfordulóján. *Kitaibelia* 5(2): 239–244.

Nagy J. (1994): Gunda Béla (1911–1994). *Erdélyi Múzeum* LVI(3–4): 82–86.

Nagy Z. (2002): Bárdosi János. In: Bodó S. Viga Gy. (szerk.): *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*. Budapest: Pulszky Társaság – Tarsoly Kiadó, pp. 62–63.

Papp J. (1990): Megemlékezés Horváth Ernőről. *Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 20(2): 13–22.

Pauer A. (1927): Adalékok a kőszegvidéki gesztenyések történetéhez. *Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesülete és a Vasvármegyei Múzeum II. Évkönyve*: 197–203.

Pauer A. (1932): *Vasvármegye természeti emlékei*. Különlenyomat a Csornai Premontrei Kanonokrend Szombathelyi Szent Norbert-Gimnáziumának 1931–32. évi Értesítőjéből. Szombathely: Martineum Könyvnyomda Rt, p. 66.

Soó R. (1934): Vas megye szociológiai és florisztikai növényföldrajzához. *Vasi Szemle* 1934(1): 105–134.

Szabó L. Gy. (2016): Népi (gyógy)növényismeret magyar kutatói. *Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat* VII(13): 457–515.

Szalai M. (2009): *Halimbai füveskönyv*. Zánka: Takács és Fia Bt., p. 285.

Takács L. (1980): *Írtásgazdálkodásunk emlékei – Írtásföldek, írtásmódok*. Budapest: Akadémiai Kiadó, p. 418.

Visnya A. (1940): Érdekesebb harasztok új lelőhelyei Vas megyében. *Dunántúli Szemle* 7(5–6): 278–282.

Vöröss L. Zs. (1990): Piers Vilmos és herbárium. 150 éve született Piers Vilmos. *Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 20(2): 309–316.

Ábrajegyzék

1. a-b ábra: Kőszeghegyalja vidéke a XVIII–XIX. században

(Forrás a.): [Magyar Királyság Első Katonai felmérés 1782–1785](#))

(Forrás b.): [Magyar Királyság Második Katonai felmérés 1819–1869](#))

2. ábra: Agár sisakoskosbor (*Anacamptis morio* L., syn.: *Orchis morio* L.)

(Fotó: Nyerges É. Á., Kőszegi-hegység, Zsáperek 2024.04.07.)

3. ábra: Vérehulló fecskefű (*Chelidonium majus* L.)

(Fotó: Nyerges É. Á., Kőszegi-hegység, Zsáperek 2024.04.21.)

4. ábra: Indás ínfű (*Ajuga reptans* L.)

(Fotó: Nyerges É. Á., Kőszegi-hegység, Zsáperek 2024.04.22.)

5. ábra: Mezei cickafark (*Achillea collina* Becker)

(Fotó: Nyerges É. Á., Kőszegi-hegység, Zsáperek 2022.07.14.)

6. ábra: Szártalan kankalin (*Primula vulgaris* Huds.)

(Fotó: Nyerges É. Á., Kőszegi-hegység, Zsáperek 2024.03.02.)

7. ábra: Vadrózsa (*Rosa* spp.)

(Fotó: Nyerges É. Á., Kőszegi-hegység, Zsáperek 2022.05.23.)

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: A kőszegi hegység élőhelyei Dövényi (2010) nyomán

(Forrás: DÖVÉNYI 2010: 359)

2. táblázat: Népi gyógynövényhasználat Kőszeghegyalján 1958–2024 között

(Forrás: BÁRDOSI 1964, A. NÉMETH 1988, valamint a kőszeghegyaljai zsápereki lakosság 2024 évi közlései nyomán)

NYILATKOZAT

záródolgozat nyilvános hozzáféréséről és eredetiségéről

A hallgató neve: Nyerges Éva Ágnes
A Hallgató Neptun kódja: PV8RJX
A dolgozat címe: Kőszeghegyalja hagyományos gyógynövényei
– Történeti szempontok –
A megjelenés éve: 2024
A konzulens intézetének neve: Vadgazdálkodási és Természetvédelmi Intézet
A konzulens tanszékének a neve: Természetvédelmi Biológia Tanszék

Kijelentem, hogy az általam benyújtott záródolgozat egyéni, eredeti jellegű, saját szellemi alkotásom. Azon részeket, melyeket más szerzők munkájából vettem át, egyértelműen megjelöltem, és az irodalomjegyzékben szerepeltettem.

Ha a fenti nyilatkozattal valótlan állítottnak tudomásul veszem, hogy a záróvizsga-bizottság a záróvizsgából kizár és a záróvizsgát csak új dolgozat készítése után tehetek.

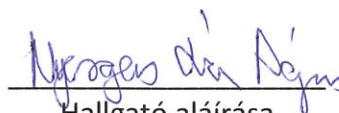
A leadott dolgozat, mely PDF dokumentum, szerkesztését nem, megtekintését és nyomtatását engedélyezem.

Tudomásul veszem, hogy az általam készített dolgozatra, mint szellemi alkotás felhasználására, hasznosítására a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem mindenkori szellemi tulajdon-kezelési szabályzatában megfogalmazottak érvényesek.

Tudomásul veszem, hogy dolgozatom elektronikus változata feltöltésre kerül a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem MATER Hallgatói Dolgozatok repozitóriumba. Tudomásul veszem, hogy a megvédett és

- nem titkosított dolgozat a védést követően
- titkosításra engedélyezett dolgozat a benyújtásától számított 5 év eltelte után nyilvánosan elérhető és kereshető lesz az Egyetem MATER Hallgatói Dolgozatok repozitóriumban.

Kelt: 2024. április 18.

Hallgató aláírása

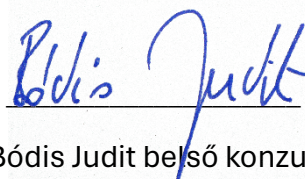
NYILATKOZAT

Nyerges Éva Ágnes (hallgató Neptun azonosítója: PV8RJX) konzulenseként nyilatkozom arról, hogy a záródolgozatot¹ áttekintettem, a hallgatót az irodalmi források korrekt kezelésének követelményeiről, jogi és etikai szabályairól tájékoztattam.

A záródolgozatot a záróvizsgán történő védeésre javaslom / nem javaslom².

A dolgozat állam- vagy szolgálati titkot tartalmaz: igen nem^{*3}

Kelt: Keszthely, 2024. 04. 26.

Dr. Bódis Judit belső konzulens

¹ A megfelelő dolgozattípus meghagyása mellett a többi típus törlendő.

² A megfelelő aláhúzendó.

³ A megfelelő aláhúzendó.